

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית: בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל אביב 1935-1948

אורי כהן

תקציר ♦ מבוא ♦ א. ראשיתו של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה וקשיי ההקמה והמימון שליוו אותו ♦ ב. משבר הלגיטימציה האקדמית ♦ ג. הניסיונות המאוחרים לפתרון בעיות הלגיטימציה והחסות 1. השלמת לימודים בפקולטה הצרפתית למשפטים בביירות 2. הניסיון להעברת השליטה בבית הספר מבעלות פרטית לבעלות ציבורית-עירונית ♦ סיכום

תקציר

בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל אביב היה מיזם אקדמי חשוב ומקורי שהתפתח בארץ-ישראל בתקופת היישוב. בניגוד לאוניברסיטה העברית, הטכניון ומכון זיו ברחובות, שזכו לסיוע נרחב של מוסדות ואישים מחו"ל, היה בית הספר הגבוה פועל יוצא של התקבצות אליטות פרופסיונליות ועירוניות בתל אביב, שמטרתן הייתה להקים זירה מוסדית חדשה שתכשיר כוח אדם מקצועי ולאומי במקצועות המשפטים והכלכלה, והוא לא זכה כמותם לתמיכה כלכלית ופוליטית. המוסד החדש, שהוקם בשנת 1935, יצר מתח גלוי ותחרות עם שני מוסדות רבי עוצמה שפעלו באותה העת: בית הספר "שיעורי משפט" בחסות הבריטית, והאוניברסיטה העברית, שאף שלא פעלה בה פקולטה למשפטים, היא לא עודדה את הקמת המוסד האקדמי המתחרה בתל אביב. המאמר שלפנינו מציג תזה שלפיה אחד התנאים ההכרחיים להצלחת מיזם אקדמי הוא להשיג לגיטימציה חיצונית לפעילותו; כישלון בתנאי זה מוביל את המוסד לקיפאון ואף לסגירה. המאמר סוקר את מאמציו החוזרים ונשנים של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל אביב לבסס את פעילותו נוכח קשיים תקציביים ואקדמיים הולכים ומחריפים.

* המחבר הוא מרצה בכיר בחוג למדיניות ומנהל בחינוך, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.

מבוא

בית ספרנו ... משמש את ענייני הענו במובן
הטוב ביותר של המושג, וממלא תפקיד,
שלא היה עוד כמותו בישראל, שאי
האוניברסיטה בהר הצופים לא הגיעה
אליו. זוהי הפקולטה המשפטית העברית
היחידה בעולם.¹

מאמר זה עוסק במאמצייהן של קבוצות מקצועיות שונות שפעלו בתקופת היישוב להקים בתל אביב מוסד להשכלה גבוהה ללימודי משפט וכלכלה, להשיג לו היתר ולזכות אותו בלגיטימציה אקדמית. המאמר יתווקד בניתוח פעילות בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל אביב (להלן: "בית הספר" או "בית הספר הגבוה"), שהוקם ב־25 במאָרס 1935, ובאסטרטגיות הפעולה שנקטו יזמיו האקדמיים ותומכיהם על מנת להבטיח את קיומו מאז הקמתו ועד לסיום תקופת שלטון המנדט הבריטי בשנת 1948 וכינונה של מדינת ישראל. חשיבות סיפורו של בית הספר הגבוה נובעת מן הפער שבין היותו, מצד אחד, המוסד האקדמי החשוב והגדול ביותר שפעל בתל אביב עד להקמת האוניברסיטה בשנת 1956;² לבין חולשתו היחסית, מצד שני, וחוסר הצלחתו לקבל במשך זמן רב לגיטימציה אקדמית לביסוס פעילותו.³ המאמר ינתח את כישלונו של בית הספר להשיג חסות פוליטית וכלכלית, ויצביע על כך שכישלון זה היה הגורם העיקרי בחוסר יכולתו להשיג לגיטימציה אקדמית, כלומר: בחוסר יכולתו להתפתח.

מבחינה מתודולוגית מתבסס הדיון כאן על טענת המבוא, שלפיה מוסדות ההשכלה הגבוהה בארץ־ישראל בתקופת השלטון המנדטורי התבססו על אחד מארבעה דגמים עיקריים של לגיטימציה ותמיכה פיננסית ואקדמית: (א) דגם הפוּרְוּרָה; (ב) דגם המוסדות הלאומיים; (ג) הדגם הממשלתי־קולוניאליסטי; (ד) הדגם הפרטי־עירוני. כל דגם מובחן מרעהו במשנת הלגיטימציה החברתית שהוא מייצג, כנותן החסות לפעילותו של מוסד כלשהו להשכלה

1 הנחלת בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל־אביב, במכתב לראש עיריית תל־אביב, ישראל רוקח, 9 ביוני 1939, *הארכיון ההיסטורי של עיריית תל־אביב־יפו* (להלן: *אחעת"א*), תיק בתה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה, מס' ב 1826.

2 בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה היה אחד משלושת המוסדות שהאיחוד בעניהם הוביל להקמת "האוניברסיטה של תל־אביב" ביננת 1953, יחד עם "המכון האוניברסיטאי למדעי הטבע" ו"המכון האוניברסיטאי לתרבות ישראל". בשנת 1959 פרש בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה מאוניברסיטת תל אביב והפך לשלוחה התל אביבית של האוניברסיטה העברית. במחצית השנייה של שנות השישים הסדר זה בוטל, והפקולטה למשפטים התאחדה שוב עם אוניברסיטת תל אביב.

3 דוגמאות למחקרים העוסקים בפעילותם של מוסדות להשכלה גבוהה בהיעדר לגיטימציה אקדמית בתקופת ראשית מדינת ישראל ויתן למצוא אצל: מנחם קליין *בר־אילן: אקדמיה, דת ופוליטיקה* (1977); אורי כהן "אסטרטגיות בלימה והתפשטות של האוניברסיטה העברית נוכח הקמתה של האוניברסיטה של תל־אביב, 1953-1961" *עיונים בתקומת ישראל* כרך 12 359-401 (2002).

גבוהה. נקודת מבט זו מבליטה את הטענה כי יכולתו של מוסד להשכלה גבוהה לשרוד ולהתפתח איננה רק פועל יוצא של תכונותיו הפנימיות – חדשנות או שמרנות; מדעיות או פרופסיונליות – אלא היא נובעת בעיקר מעוצמת החסות הפוליטית שנותן לו גוף חברתי חיצוני. מכאן עולה סוגיית יחסי הגומלין שבין המוסד להשכלה גבוהה לבין נותני החסות, וכן מעמדם של אלה ביחס לגורמים פוליטיים וחברתיים אחרים.

דגם הפזורה הושתת בעיקר על מקורות חיצוניים לארץ-ישראל. ביטוי מובהק לדגם זה היה באוניברסיטה העברית בירושלים, שמאז ייסודה התבססה על מימון שוטף וקבוע של תרומות מהקהילות היהודיות בגולה. מאז טקס פתיחת האוניברסיטה באפריל 1925 ועד להקמת המדינה בשנת 1948, כוננה האוניברסיטה ושיכללה בהתמדה רשת של תורמים ואגודות-ידידים בכל רחבי העולם, שפעלה במנותק מהממסד הציוני – הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית העולמית, קרן היסוד והקרן הקיימת לישראל.⁴ מהלך זה חייב את האוניברסיטה לטוות רשת קשרים אישיים ומוסדיים עם הקהילות היהודיות המבוססות בעולם, בעיקר בארצות הברית, וכפועל יוצא מכך – לגבש תפיסת עולם משותפת לה ולקהילות התומכות בה.⁵ לפי תפיסת עולם זו, עיקר מפעלה של האוניברסיטה הוא החקר המדעי הטהור, ולא ההכשרה המקצועית, או ההתאמה לצרכים המתפתחים של הארץ הנבנית. לפיכך באוניברסיטה העברית לא הסמיכו עורכי דין אלא לימדו משפטים בלבד. הסדרת המקורות הכספיים לאוניברסיטה באה במשולב עם התארגנות מדענים יהודים בכירים בתחומם, בעיקר מאירופה, שהעניקו לה גם חסות אקדמית מסודרת וקבועה ופיקחו על התפתחותה.⁶ תחת חסות כפולה זו של הפזורה היהודית – חסות פיננסית וחסות אקדמית – יכולה הייתה האוניברסיטה העברית לצמוח בתקופתה הפורמטיבית כמוקד השראה בעל אוטונומיה מוסדית רחבה, מאחר שהיא לא הסתמכה על גורמים מקומיים דוגמת הממשל הבריטי או המוסדות הלאומיים והיישוב היהודי, שיכולים היו להכתיב ולערער את אופני הסדרת יחסי ההוראה והמחקר, את תהליכי ההכשרה ואת תעודות ההסמכה של המוסד.⁷

דגם המוסדות הלאומיים הדגיש בעיקר את חסותם של ארגונים ומוסדות של התנועה הלאומית היהודית בארץ-ישראל, ובא לביטוי בהתארגנות הטכניון בחיפה. הטכניון נפתח בשנת 1924, לאחר תקופה של משברים חריפים בראשיתו. פעילותו הטכנולוגית-

4 אורי כהן "מוסדות ניהול האוניברסיטה העברית, 1925-1948: תהפוכותיה של התחרה לאוטונומיה מוסדית מוחלטת" *תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים* כרך ב (חגית לבסקי עורכת, בדפוס).

5 אריה גורן "מבט מהר הצופים: י"ל מאגנס והשנים הראשונות של האוניברסיטה העברית" *תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים – שורשים ותחלות* 363-385 (שאול כ"ץ ומיכאל הד עורכים, תשנ"ז).

6 זאב רוזנקרנץ "מרכז רוחני נעלה" או 'בית שורץ מקיים'? מעורבותו של אלברט איינשטיין בענייני האוניברסיטה העברית, 1919-1935 "שם, בעמ' 386-394.

7 משה ליסק ואורי כהן "האוניברסיטה העברית כמרכז תרבותי חלופי ביישוב היהודי" *תולדות האוניברסיטה העברית, לעיל הערה 4*.

יישומית עוצבה תחת השפעת הסוגנות היהודית והוועד הלאומי לכנסת ישראל,⁸ שהיה הגוף המרכזי במוסדות הניהול של המוסד וקבע את דרך התפתחותו. שלמה קפלנסקי, מנהל הטכניון מ-1931 ועד 1950, הבטיח את היענות המוסד גם לצרכים טכניים-לאומיים שחורגים מן המחקר המדעי הטהור, והדגיש כי בנוסף למטרות החינוכיות מדעיות של הטכניון, יש להיענות גם למשימות ביטחוניות וקהילתיות רבגוניות. קפלנסקי סבר כי הטכניון לא יכול להסתפק בהכשרת מהנדסים מצטיינים בלבד, וכחלק ממשימותיו הלאומיות עליו לפנות לקבוצות מגוונות באוכלוסייה, ולפתוח קורסים קצרים וחינוך תיכוני. ואמנם, בשנת 1933 נפתח בחסות הטכניון בית ספר מקצועי תיכוני. כתוצאה מתפיסה זו אפשרו מנהלי הטכניון למוסדות התנועה הציונית להתערב בענייניהם הפנימיים, ונשענו עליהם בתקציב השוטף. ההתערבות באה לידי ביטוי הן נפיטוריהם של כמה מנהלים, בהוראת ההנהלה הציונית שכפתה את מרותה כנוחתת החסות המרכזית, והן בתחומים פנימיים כגון: בחירת סטודנטים וסגל, בניית תכנית אקדמית וגיוס משאבים חיצוניים.⁹

הדגם הממשלתי-קולוניאלי מתייחס למוסדות שפעלו מטעם שלטון הממשל הבריטי בארץ ופעלו תחת חסותו. כך לדוגמה הוא בית הספר הממשלתי המנדטורי "שיעורי משפט" (Law Classes) שפעל בין השנים 1920-1948. האחריות לניהול השיעורים הייתה של היועץ המשפטי לממשל בארץ-ישראל, ומטרתו הייתה לתת הכשרה משפטית לעובדי מדינה, וכן להכשיר קבוצה של עורכי דין מקומיים. משך הלימודים בבית הספר היה שלוש שנים, שהוראכו לאחר מכן לארבע שנים. הלימודים התקיימו במתכונת לימודי ערב, כדי לאפשר לפקידים במנגנון הממשלתי להשתתף בהרצאות. התלמידים שהתקבלו על סמך השכלה תיכונית חולקו לשתי כיתות – יהודית וערבית. השנתיים הראשונות הוקדשו ללימוד מעשי ובמהלכן ניתנו הרצאות מפי שופטים, עורכי דין ופקידים ממשלה ערביים ויהודים; החלק השני הועבר על ידי שופטים ופקידים ממשלה בריטיים שהתמקדו במשפט האנגלי. אופי ההשכלה ב"שיעורים למשפט" היה מקצועי ולא אקדמי, ולסטודנטים לא הוענק תואר אקדמי.¹⁰

הדגם הרביעי של תמיכה במוסדות להשכלה גבוהה בתקופה המנדטורית, והוא עיקר עניינו של מאמר זה, היה דגם היוזמות הפרטית המשלב תמיכה עירונית ואידאולוגיה לאומית. הנחת היסוד של דגם זה הייתה, שקיים צורך דחוף לביסוס הלאומיות, ולשם כך

8 "הוועד הלאומי לכנסת ישראל" היה המוסד העליון של היישוב היהודי המאוורג בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי. הוועד נבחר על ידי "אסיפת הנבחרים" ופעל בשמה, והיה מוכר על ידי הממשל המנדטורי בארץ-ישראל כנציגם הרשמי של יהודי הארץ בענייני דת, חינוך, עזרה סוציאלית ובריאות הציבור. הוועד נוסד בשנת 1920 ופעל עד לכינון מדינת ישראל, ארצו עברו לכנסת ישראל תפקידיו וסמכויותיו.

9 יובל דרור "ראשית הטכניון העברי בחיפה, 1902-1950 – מהחוכנית ל'בית-ספר גבוה יהודי' ועד תום תקופת ניהולו של שלמה קפלנסקי" *עיונים בתקומת ישראל* 6 (1996) 330-357.

10 אסף לחובסקי "החינוך המשפטי בארץ-ישראל המנדטורית" *עיוני משפט* כה (2) (2001) 291-342; גבריאל שטרסמן *עושי הגלימה, רולדות עריכת הדין בארץ-ישראל* 67-71 (1985).

נחוץ להקים כמה בתי ספר גבוהים שיפעלו על פי הדגם הגרמני של ה-Hochschule – מוסד לימודים גבוה המתמקד בכמה מקצועות בלבד.

בניגוד לדגם האוניברסיטה הגרמנית שהתפתח במאה התשע-עשרה, אשר שאף לכלול תחת פעילותו את כל תחומי המחקר וההכשרה האקדמית, ה-Hochschule היה מוסד מוגבל להוראת מקצועות מסוימים, ולא היה זקוק בהכרח לאישור ממשלתי לדיפלומות שהעניק.¹¹ על פי תפיסה זו, עורכי דין ומקצועות אחרים דוגמת הנדסה היו מצויים במוקד פעילות התחייה הלאומית, ולכן היה צורך לשקוד על הפרדה בתהליכי החינוך וההכשרה הפרופסיונלית בין הממשלה הקולוניאלית לנתיניה היהודים. תפיסה זו השתלבה במטרות היסוד של מסגרות חינוך עברי אחרות, שביקשו לחתור למיצוי מקסימלי של תהליכי האוטונומיה המוסדית בחינוך היסודי והתיכוני, על ידי הדגשת תוכני לימוד המבליטים את הייחודיות הלשונית, התרבותית, הדתית והלאומית של היישוב היהודי. המטרה הייתה לחדר את ההבדלים שבין הקיבוץ היהודי לבין קבוצות דתיות ולאומיות אחרות בארץ-ישראל, ובינו לבין הממשל הבריטי.¹²

ואמנם, בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל אביב הודחה עם מגמות של טיפוח ייחודיות לאומית יהודית. שניים ממייסדיו – שמואל אייזנשטרט ופליטאל דיקשטיין – היו פעילים בתנועה להחייאת המשפט העברי עוד משנות העשרים. תנועה זו ביקשה לייסד בארץ מערכת משפט חילונית-לאומית, שתתבסס על נורמות וסדרי דין המצויים במשפט העברי, תוך שילובם בנורמות מודרניות-מערביות.¹³ הרצון להשפיע על הזירה המשפטית, חייב את המשפטנים היהודים להתארגן כך שפעילותם תותאם למערכת השיפוטית הבריטית, ובמסגרת זו עלתה באמצע שנות השלושים היוזמה להקים בית ספר גבוה להכשרת משפטנים.

היוזמה האקדמית להקמת בית ספר גבוה למשפט ולכלכלה הייתה גם תוצאה של התגברות זרם העולים ארצה והתבססות היישוב. שנות השלושים אופיינו בגידול משמעותי במספר העולים היהודים, שהגיעו לא רק מטעמים אידאולוגיים טהורים, אלא גם מאילוצים שהכריחו אותם לעזוב את ארצותיהם ולחפש לעצמם מקלט. בין השנים 1933-1939 עלו לארץ מכל תפוצות הגולה למעלה מ-204,000 יהודים, ובכך הם הכפילו את אוכלוסיית היישוב היהודי בארץ.¹⁴ מרבית העולים הגיעו מפולין, מגרמניה ומאוסטריה, התיישבו בערים הגדולות וביקשו להמשיך ככל האפשר את אורח החיים שנשטו מאחור, תוך השתלבות בחיי

11 ABRAHAM FLEXNER, UNIVERSITIES (1968)

12 רחל אלבוים-דרור "מיסוד מערכת-חינוך לאומית (1918-1920)" *החינוך העברי בארץ-ישראל* כרך שני: 1914-1920 121-224 (התש"ן). רשף שמעון ויובל דרור *החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1919-1948* (1999).

13 מנחם אלון *המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו* 77-81 (התשמ"ח); לחיובסקי, לעיל הערה 10, בעמ' 291-342; RONEN SHAMIR, THE COLONIES OF LAW: COLONIALISM, ZIONISM AND LAW IN EARLY MANDATORY PALESTINE (2000).

14 על הגידול במספרי האוכלוסייה ראו: אלכסנדר ביין *עלייה והתיישבות במדינת ישראל* (1982).

המסחר, התעשייה והפקידות.¹⁵ בקרב עולים אלה היה ריכוז של בעלי מקצועות חופשיים כגון: רופאים, עורכי דין, בעלי מקצוע במסחר ובתעשייה, אנשי מדע ואנשי אמנות, ולחלקם היה הון יסודי שאפשר להם להסתגל לאורח חייהם הקודם מבלי שנאלצו להתפשר על תעסוקות של "צווארון כחול".¹⁶ אז כן, התביעות להגדלת מספרם של העוסקים במקצועות המשפט והכלכלה היו גם פועל יוצא של האצה דמוגרפית משמעותית ביישוב בכלל ובתל אביב בפרט.

הקשר שבין התגברות העלייה לבין הקמת מוסד אקדמי המתבסס על הדגם הפרטי-עירוני, עובר גם דרך התחזקותו של השלטון העירוני העברי, שכוחו והשפעתו החלו לחרוג מן המישור המקומי. בשנים אלה פעל השלטון המקומי כמוקד כוח פוליטי נפרד ממוקדי הכוח העיקריים ביישוב, ובתחומים מסוימים הוא גילה איתנות במוסדות הלאומיים, שהתרכזו בסוכנות היהודית ובוועד הלאומי. מעבר לעלייה הגדולה שחזקה את הערים והמושבות, התחזק השלטון המקומי ככוח עצמאי גם בעקבות העברת השליטה במוסדות הלאומיים לידי מפלגות הפועלים, כעוד השלטון המקומי נשאר בעיקר בידי חוגים אזוריים. התחזקותן של המושבות והערים העלתה כמה מראשי הערים לדרגת מנהיגות בקנה מידה כללי, וחלקם – והדוגמה הבולטת ביותר היא של ראש עיריית תל אביב ישראל רוקח¹⁷ – אף ניסה להפוך את השלטון המקומי למרכז כוח אלטרנטיבי במידה מסוימת להנהגה הלאומית.¹⁸ אם כן, הקמת מוסד להשכלה גבוהה בחסות עיריית תל אביב, נועדה לבצר את מעמדה של העיר כגורם לאומי מוביל, שמתארגן על בסיס של אינטרסים כלליים, על-סקטוריאליים, החורגים מראייה מגזרית או פוליטית-מפלגתית צרה.

במאמר זה נעסוק בכינונו של הדגם הפרטי-עירוני כתומך בהשכלה הגבוהה בארץ-ישראל, ביחסי הגומלין שגיבש המוסד עם סביבתו הפוליטית, ובמיוחד בניסיונותיו להשיג הכרה אקדמית. למאמר שלישא חלקים: החלק הראשון מתאר את ימי ראשית המוסד;

15 לני יחיל "נרודי היהודים מגרמניה", אוסטריה וצ'כוסלובקיה בשנים 1933-1939: בעיות יסוד וקווים עיקריים" *הרצאות בכנס העיון בהיסטוריה* 107-113 (התשל"ג).

16 דוד גורביץ, אהרון גרץ ורוברטו ויקי העליה, *הישוב והתנועה הטבעית של האוכלוסייה בארץ-ישראל* 60 (התש"ה).

17 ישראל רוקח נולד בשכונת נווה ציון ביפו, ב"1896. ב"1922 נבחר למועצת עיריית תל אביב, ב"1929 נבחר לסגן ראש העירייה, ובשנת 1936, לאחר מותו של מאיר דיזנגוף, נתמנה לראש העירייה בחסות השלטון הבריטי שדחה את בחירות מועצת העיר במשה שלוש. בכהונה זו החזיק רוקח עד 1953, אז מונה לשר הפנים בממשלת ישראל. רוקח נפטר בשנת 1959.

18 דן הורוביץ ומשה ליסק *מיישוב למדינה*, 101-102, 127-128 (1977). בתקופת מאורעות 1936-1939 התבצרו החוגים האזרחיים בהנהלת "כופר הישוב", גוף שהוקם לצורך מימון הפעילות הביטחונית של היישוב. היה רצון להגדיר את הרשויות המקומיות, ובמיוחד את תל אביב, כמרכז-משנה שהתארגן סביב ארגון גג רופף של קבוצות "אזרחיות" שונות ביישובים היהודיים שנקרא "האיחוד האזרחי", שבראשו עמד ישראל רוקח, ראש עיריית תל אביב שהיה נשיאו, ויוסף ספיר, ראש עיריית פתח תקווה, שהיה יושב ראש ההנהלה. אם כי פורמלית היווה האיחוד האזרחי מסגרת ארצית, הרי למעשה הגורמים שהרכיבו אותו והאישים שעמדו בראשו התגוררו כמעט כולם בתל אביב או בסביבתה הקרובה.

החלק השני מבאר את קשייו להשיג לגיטימציה אקדמית; והחלק השלישי מתאר בהרחבה שניים מן הניסיונות המאוחרים יותר לקבל הכרה אקדמית וחסות ציבורית.

א. ראשיתו של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה וקשיי ההקמה והמימון שליוו אותו

להקמת בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה היו שותפים ארבעה יוזמים אקדמיים: ד"ר שמואל אייזנשטרט, מרצה למשפט עברי ב"שעורי משפט" בירושלים;¹⁹ עו"ד פלטיאל דיקשטיין (דייקן), מזכיר בית משפט השלום העברי העליון;²⁰ ד"ר בנימין זיו, לשעבר כלכלן ויועץ פיננסי של ממשלת לטביה בשנים 1918-1934, ופרופסור בבית הספר הגבוה למסחר בריגה; ופרופ' מתתיהו מכס לזרסון, שעסק בפילוסופיה של המשפט, והיה פרופסור באוניברסיטה בפטרוגרד וחבר המכון הבינלאומי למשפט פומבי בפריז, כיהן כמרצה בבית הספר הגבוה לכלכלה בריגה וכן באוניברסיטאות ברלין והיידלברג שבגרמניה.²¹ שני האחרונים הגיעו לארץ בשנת 1934 בעקבות התגברות האנטישמיות באירופה. אחד הזרזים להקמת בית הספר הייתה הוועידה המשפטית העולמית שהתכנסה בירושלים ובתל אביב באפריל 1934 והתמקדה בעיקר בזיקות שבין סוגיות משפטיות לבין התנועה הלאומית היהודית.²²

19 אייזנשטרט המשיך ללמד משפט עברי בבית הספר הגבוה למשפט של ממשלת המנדט משנת 1947-1927, במקביל לפעילותו בבית הספר הגבוה בתל אביב. תהילה עופר איש חזון ומעש, חייו ופועלו של פרופ' שמואל אייזנשטרט 133 (1999).

20 דיקשטיין עלה לארץ בשנת 1921. כבר ברוסיה, "משנת 1910 עמד על משמר כל המפעלים במקצוע המדע המשפטי העברי, והסביר את תכנם ואת חשיבותם". מתוך החוברת בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל אביב 14 (התצ"ה). בתוך: אהעת"א, תיק מס' א 1826.

21 בשנים 1923-1931 היה לזרסון חבר הסיים הלטבי, ומשנת 1933 – חבר הוועד האדמיניסטרטיבי של הסוכנות היהודית. בחלק מהמסמכים מופיעים כמייסדים גם פרופ' פרנץ אופנהיימר, מרצה לכלכלה וסוציולוג שנוולד בברלין בשנת 1864 ושימש בין השנים 1919-1933 פרופסור באוניברסיטה של פרנקפורט. הוא עלה לארץ בשנת 1934 והיה בעת הקמת בית הספר בן 71; מאיר דיונגוף, ראש העירייה; וכן ד"ר שמשון רוזנבוים, נשיא בית משפט השלום העברי העליון ובין מעוררי היוזמה. בראש אגודת תומכי בית הספר עמד השופט צבי הרכבי, רשם בית המשפט המתוזז.

22 הרצאות בכנס הוועידה המשפטית העברית העולמית היו: א) פרופ' מתתיהו לזרסון (ריגה) ד"ר ג' לגדואר (ברלין) "הבעיות המדיניות ובין-לאומיות של ארץ-ישראל ושל הבית הלאומי"; ב) יו"ר הוועד הלאומי, יצחק בן-צבי (ירושלים) "הבעיות המשפטיות של כנסת ישראל בארץ ישראל"; ג) דוצנט ד"ר נתן פינברג (גיניבה-הג) יצחק גרינבוים, חבר הסוכנות היהודית (ורשה-ירושלים); דוצנט ד"ר א' פרוינר (ברלין) "זכויות היהודים בארצות הפזור"; ד) פרופ' ה' טשרנוניבין (ניו-יורק); עו"ד פלטיאל דיקשטיין (תל-אביב); ד"ר ה' סימוניס (לונדון), הרב צבי קארל (לבוב) 1900 שנה לגלות הסנהדרין. הצורך והאפשרות בקביעת בית דין גדול לכל ישראל"; ה) ד"ר מ' זילברג (תל-אביב); הרב ד"ר מיכאל היגר (ניו-יורק); עדה גלר, נציגת התאחדות הנשים לשווייץ וזכויות בארץ ישראל (ירושלים); הרב י"ל פנתס (תל-אביב). "בתי הדין של הרבנות. דיני האישיות והבעיות החינוכיות שבהם"; ו) ד"ר ש' רוזנבוים, נשיא בית משפט השלום העברי העליון בארץ ישראל (תל-אביב) "בתי משפט השלום העבריים בארץ-ישראל"; ז) עו"ד פלטיאל דיקשטיין (תל-אביב) "החיים המשפטיים בארץ ישראל"; ח) ד"ר שמואל אייזנשטרט (ירושלים) "תנועת התחייה המשפטית"

בחוברת מיוחדת שהוצאה לרגל הקמת בית הספר בשנת 1935, שרטטו המייסדים את חזונם, והבליטו את ההבחנה במדעי הרוח בין מחקר עיוני שנועד להאדרת המדע לשמו, לבין מחקר מעשי ושימושי המכוון להגשמה מיידית. לדבריהם, המדעים השימושיים שלהם נזקקת הארץ מיידית היו משפט וכלכלה, ויש צורך למלא את החסר בהקמת מחלקות ופקולטות שאינן קיימות באוניברסיטה העברית בירושלים, וכן להציב חלופה בעלת תפיסת עולם לאומית שנועדרת מבית הספר "שעורי משפט" הממשלתי, שדרך הנראתו מקצועית-נייטרלית במתכוון. הם הצהירו כי בית הספר הגבוה היחידש ימלא חסרים אלה, בכך שייצור סינתזה בין המוסדות הקיימים. מיקומו של בית הספר הגבוה בתל אביב, לא נועד, לדברי המייסדים, ליצור ניגוד מכוון לרעיון ריכוז המדעים על הר צופים, אלא הוא עונה על הצורך לפתח מוסדות המתמחים בצרכים מגוונים, ובכך מגשים הלכה למעשה את רעיון האיחוד בין מדע לפרופסיונליות:

יש לבנות גשר על פני התהווה הרובצת למשל בין מכוני המחקר של המכללה בירושלים ובין שעורי המשפט הממשלתיים המצטמצמים בהוראה הידיעות השימושיות הדרושות לפקיד ולעורך דין בחיי-יומם יום המעשיים שלו [...] המכון הזה יקבל עליו גם את התפקיד הלאומי החשוב להזיז את תרבותנו המשפטית המקורית.²³

חזון המייסדים היה, כי בית הספר הגבוה יקלוט בשנותיו הראשונות מאות תלמידים, ובמהלך הזמן יגדל גם מספר המורים והוא ימשוך אליו כוחות הוראה מובחרים מהעולם. כתוצאה מכך, מוסיפה החוברת, יפתח בית הספר קשרים מסחריים ענפים עם המערב והמזרח, כלומר, עם חברות נפט גדולות, נמלים, מסילות ברזל וחברות תעופה. לצורך הגשמת תכנית אלה הוצע להקים לאלתר עשר קתדרות בשתי הפקולטות, שיוכלו להקדיש מרבית זמנן ומרצן להוראה ולמחקר במכון. חלק מאותם חוקרים שיצטרפו יזדקקו לסכומי כסף ניכרים לצורך קליטתם המהירה בארץ ולימוד השפה העברית. להערכתם, ההשקעה בקיבוץ כוחות הוראה מתאימים, יחד עם הוצאות האדמיניסטרציה, תגיע לכ-5,000 לא"י לשנה (סכום המקביל בימינו לכמיליון וחצי ש"ח). המייסדים הביעו את תקוותם כי עיריית תל אביב תספק להם משכן זמני לבית הספר ללא תשלום, והעריכו כי יגיעו להכנסות מינימליות של 2,000 לא"י לשנה משכר לימוד שנתי (בחישוב של מאה סטודנטים המשלמים כל אחד 20 לא"י);²⁴ אלף

בעמנו. יסוד פקולטה משפטית"; ט) עו"ד פלטיאל דיקשטיין (תל-אביב) "אגוד משפטי עברי עולמי", שמואל אייזנשטרט האוניברסיטה של תל אביב – בית הספר למשפט ולכלכלה: תולדות המוסד ושלבי התפתחותו (1935-1959) בעמ' 10. ארכיון אוניברסיטת תל אביב (להלן: אאת"א).
23 הועדה האיניציאטיבית של בית הספר הגבוה: ד"ר שמואל אייזנשטרט, עו"ד פלטיאל דיקשטיין, פרופ' מתתיהו לזרסון, פרופסור בבית ספר גבוה לכלכלה בריגה – לטביה וד"ר שמעון רוזנבוים. אדעת"א, תיק מס' א 1826.

24 כ-6,000 ש"ח במחירי ראשית שנות האלפיים. לשם השוואה, בשנים הראשונות לקיומה לא גבתה האוניברסיטה העברית שכר לימוד כלל. לראשונה הונהג שכר לימוד רק בשנת 1931/2, בגובה לירה א"י אחת, ואחר כך הועלה לחמשי לא"י; בשנת 1938 עמד שכר הלימוד היסודי על 9.250 לא"י, ועליו נוספו עוד דמי הרשמה, דמי שימוש בספרייה, דמי שימוש במעבדה, דמי שירות רפואי, תשלום

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

לא"י נוספים יגיעו מכספי מתרומות קבועות של מוסדות בארץ, דוגמת לשכות המסחר, בנקים, ארגוני התעשייה, קהילות ומועצות מקומיות; ואת ה-2,000 לא"י הנתרים ישיגו מתרומות פרטיות בארץ ובחוץ לארץ. כמו כן, הם המליצו להקים קרן מוקדמת בסכום ראשוני של 5000 לא"י, שתיספר מחוץ להכנסות השוטפות, ותאפשר למכון ביטחון לטווח ארוך, כאשר מחצית מסכום הקרן יגיע מהארץ ומחציתו מחוץ לארץ.²⁵

שמואל אייזנשטדט קשר בדבריו בין הקמת בית הספר הגבוה לבין בניית האומה, וטען כי "אם יש ברצוננו באמת להיות אומה עצמאית בארץ-ישראל השליטה בגורלה והמחזיקה בידע את רסן חייה המדיניים, הרי שומה עלינו לכוון את כל שיטת היצירה המשפטית בארץ לצרכינו ומגמתנו. לפתח את ההכרה המשפטית של הדור המשתרש בארץ ולהכשיר יוריסטים, מדינאים, שופטים, פקידים ואנשי מעשה, אשר יסייעו להחדרת הכרתנו המשפטית בצבור ולהקמת מנגנון מחוקקי ושיפוטי, שיהיה בא כח האומה ומגשים צרכיה החברתיים".²⁶ הוא ראה בהקמת בית הספר צורך חיוני של התנועה הציונית ומוסדות החינוך וההשכלה, שהתעלמו ממנו עד לאותה שעה. בית הספר אמור היה לענות על החסר בכך שיקנה לתלמידיו ידיעה מדעית ושימושית רחבה במדעי המשפט והכלכלה: "נחוץ שיווסד בהקדם האפשרי מוסד גבוה להוראת המשפט לכל ענפיו ולמחקרו, מוסד בעל תוכן מדעי-שמושי ובעל מגמה מדינית כאחת שיחתור לקראת המטרה הנכספת. כל איחור עלול לגרום לתוצאות מעציבות. הנוער העורג עכשיו באלפיו לארץ יכול למצוא תיקון לעצמו ולעמו בכוחות בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה".²⁷ תל אביב נתפסה כעיר היוזמה שממנה תצא הקריאה למלומדים ולבעלי המקצוע.

גם פלטיאל דיקשטיין הדגיש את הפן הלאומי, ועמד על הצורך לפתח משפט ארצישראלי שלא יהווה רק חיקוי למשפט האנגלי. לטענתו, אסור להשאיר את גורלו של המשפט "בידי אנשים שקבלו את השכלתם המקצועי בשעורי המשפט הממשלתיים או באחת האוניברסיטאות המערביות ולא ספגו אל תוכם את המסורת המשפטית העברית, לא ראו את המאור שבתורתנו ולא התרגלו משעת שבתם על ספסל מדרשם למזג את היסודות ההיסטוריים עם החדשים, הלאומיים עם האנושיים, המזרחיים עם המערביים מזיגה מושכלת והרמונית"²⁸ לדבריו, לכל אלה נוספו התנאים החדשים שהתהוו בהתפתחות המהירה של הארץ: "ארצנו משתמשת בכל ענפי ההשכלה והמדע בכוחות שקבלו את חינוכם והשכלתם

לספורט, מס חבר לספורט – קרוב ל-30 לא"י לסטודנט למדעי הטבע. סטודנטים שהגיעו על בסיס אשורות הגירה לאוניברסיטה, היו אמורים לשלם שכר לימוד בגובה של שנתיים על פי דרישת הבריטים. ראו: *האוניברסיטה העברית בירושלים: התהוותה ומצבה* 112-113 (תרצ"ט).

25 שמואל אייזנשטדט, פלטיאל דיקשטיין, מתתיהו לזרסון ושמשון רוזנבוים "על יסוד בית ספר גבוה למשפט ולכלכלה בת"א" *בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה כתל אביב, תל אביב אדר כ התרצ"ה*, בעמ' 3-5. *אדעת"א*, תיק מס' א 1826.

26 ד"ר שמואל אייזנשטדט "לקראת המפעל", שם, בעמ' 6.

27 שם.

28 פלטיאל דיקשטיין "המוסד החדש" שם, בעמ' 7.

בארצות הגולה ובדבר הזה לא הירגש אולי כל כך הצד החלש – אי ידיעת תנאי המקום והסביבה, כל זמן שעצם ההתפתחות הלכה בטמפו אטי. עם התרחבות האופקים יורגש בלי ספק הצורך באנשים שלמדו טפלו באותן השאלות המיוחדות, ששום אוניברסיטה ובית אולפנא בחוץ לארץ לא יוכלו להונמסר להן במדה המניחה את דעתנו, בכוון הרצוי ובהיקף ובעמקות הדרושים.”²⁹

מורי בית הספר ותלמידיו דבקו בתפיסה אקדמית ולאומית זו לאורך כל שנות פעולתו של בית הספר. כך למשל, בתזכיר שהפיקה בספטמבר 1937 אגודת הסטודנטים שעל יד בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, נטען כי שיטת הלימוד התבססה על שילוב מחקר מדעי ושימושי, “ומבחינה זו משמש כהשלמה טבעית והכרחית לאוניברסיטה בירושלים. צבור הסטודנטים הלומד במוסד זה משוכנע שעם יסוד בית-ספר גבוה זה נעשה נסיון מכריע לפתרון אחת הבעיות הנכבדות ביותר של ההשכלה הגבוהה ברצנו, והננו מציינים את העובדה הזו מתוך ספוק-נפש וגאווה המיוזורים לכל ציבור של חלוצים.”³⁰

כאמור, מקימי בית הספר וזסטמכו על הדגם הפרטי-עירוני. הם לא ראו במוסדות הלאומיים את משענתם, אלא תלו אך ורק בעיריית תל אביב את המקור לתמיכתם החומרית והפוליטית. ואמנם, תפיסותיהם הלאומיות והאקדמיות השתלבו עם עמדותיו ושאיותיו הפוליטיות של מאיר דיזנגוף, ראש העירייה בשנת 1934, שראה בהתגברות האנטישמיות בגרמניה ובפולין פגיעה ישירה במשכילים היהודים. באותה תקופה, אמצע שנות השלושים, לא ניתן היה להמשיך לשלוח יעירים מארץ-ישראל לרכוש השכלה באירופה, והבעיות ברישומם לאוניברסיטאות הלכו והחריפו. דיזנגוף הבין כי ארץ-ישראל צריכה להפוך במהירות למרכז בתי ספר גבוהים, שיהיו פתוחים ללא הכדל גזע ודת לסטודנטים מכל רחבי העולם. הוא ראה בעיני רוחו את המודל של שווייץ, שהתפתחה למרכז עולמי של בתי ספר גבוהים, עד ש-75% מהסטודנטים בה היו בני ארצות חוץ. חזונו של ראש העירייה היה כי תל אביב תחליף את ביירות כמרכז שוקק החיים של המזרח התיכון, שאליו ינהרו סטודנטים מכל תפוצות הגולה. וכך הכריז דיזנגוף בחוברת הפתיחה של בית הספר:

המטרה הכללית ליסוד בתי-אולפנא אלה צריכה להיות לדעת: יצירת מרכז להשכלה גבוהה ולתרבות בשביל כל ארצות המזרח. הואיל ואנו חושבים כי במשך הזמן עתיד לעבור מרכז הכובד של הציביליזציה מן המערב השוקק למזרח המתעורר – יש צורך לכוון במזרח את בית היוצר לכל צרכי המדע התרבות והאמנות ועתידים החניכים של בתי הספר האלה להתפשט בארצות המזרח, כנושאי התרבות המודרנית ובצורה במסגרת של מסורת ארצות הקדם הקמות לתחייה [...] יש לנו בתל-אביב וסביבתה ישוב בן 130-150 אלף נפש הזקוק לבתי ספר גבוה ויש לדאוג שלא יצטרכו עוד ילדינו

29 שם, בעמ' 7-8.

30 תזכיר אגודת הסטודנטים שליד ביה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה. תל אביב, תשרי תרצ"ח, ספטמבר 1937. *אדעת"א*, חיק מס' א 1826.

לנוע לחוץ-לארץ ולהתדפק על דלתות בתי ספר גבוהים זרים ולסבול שם ייסורי גיהנום.³¹

מעודדים מתמיכת פרנסי העיר, ביקשו מקימי בית הספר עוד בשלבי התכנון, כי העירייה תקצה להם משכן מתאים לשעות הערב, ותמסור לידיהם מגרש מתאים לצורך הקמת מבנה קבע לבית הספר. כמו כן הם ביקשו מהעירייה הקצבה שנתית קבועה של 500 לא"י.³² אולם כבר כאן התגלתה חולשתו של המודל הפרטי-עירוני; על אף תמיכתה הנלהבת ברעיון, התחמקה הנהלת העירייה בישיבתה מיום 5 במארס 1935 מתקצוב בית הספר, וקבעה כי הדיון בתקציב העירייה לאותה שנה הסתיים, ולכן אין אפשרות להעניק תמיכה כספית. ככל הנראה, הסתבר לפרנסי העיר כי תמיכה במוסד פרטי להשכלה גבוהה תחייב אותם לתמוך בכל מסגרות החינוך הפרטיות האחרות הפועלות בעיר. לפיכך הסתפקה הנהלת העירייה בהנחיה למחלקת החינוך והתרבות לבדוק אפשרות למסור את אחד מבתי הספר העירוניים לשעות הערב, כדי להקל על המייסדים עד ששיגו משכן קבוע.³³

מאיר דיזנגוף, שהבין את הבעיה הכלכלית ואת בעיית הלגיטימציה האקדמית הכרוכה בה, ביקש להשיג לבית הספר תמיכה מחוץ לארץ. הוא פנה לאלברט איינשטיין, המדען היהודי הנודע, וזה הסכים כי ראוי לסייע לבית הספר, מאחר שקם ביוזמת מלומדים פעילים שנושלו ממקומות עבודתם הקודמים באירופה והתאחדו בארץ-ישראל. איינשטיין עודד את יהודי העולם לתמוך במוסד, בכך ש"יפעלו לא רק לטובת בנין הארץ, כי אם גם להצלת אנשי הרוח וערכי הרוח היהודים".³⁴ דיזנגוף שלח מכתב נוסף גם לאיל ההון היהודי-בריטי לורד מלצ'ט ב-14 במאי 1935, ובו ביקש ממנו להתמנות לחבר הוועד המפקח על בית הספר הגבוה. מכתב התשובה היה מנומס, אך מלצ'ט מעולם לא היה מעורב בבית הספר באופן משמעותי.³⁵

31 מאיר דיזנגוף, "ארץ-ישראל – מרכז לבתי-ספר גבוהים" בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל-אביב, לעיל הערה 25, בעמ' 2-3.

32 מכתב משלושה מהמייסדים: פלטיאל דיקשטיין, בנימין זיו ומחתייה לזרסון לעיריית תל-אביב מה-5 במארס 1935, אהעת"א, תיק מס' א 1826. לפי חישוב גס, לירה ארץ-ישראלית אחת שוות ערך ל-300 ש"ח במחירי ראשית שנות האלפיים, כך שהבקשה להקצבה כספית הייתה בסדר גודל של כ-150,000 ש"ח.

33 ישיבת הנהלת עיריית תל אביב מספר 188 מתאריך ה-5 ביוני 1935 בנושא: תמיכה בביה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה בת"א. אהעת"א, שם. וראו גם תלונה של ראשי בית הספר הגבוה למסחר בתל אביב, בעניין תמיכתה העתידית של העירייה בבית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה. תזכיר על "בית-הספר הגבוה למסחר" בתל אביב, מה-9 בפברואר 1936 נחתם על ידי הנהלת בית הספר הגבוה למסחר ומייסדיו. אהעת"א, שם.

34 חוברת בשם: בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, תל-אביב, סדרי הלימודים ותכניהם – לשנת תש"ה (1944/45) (השנה האחת עשרה לקיום המוסד), עמ' 4. אהעת"א, תיק מס' ג 1826.

35 המכתב נועד ככל הנראה לבנו של לורד אלפרד מונר מלצ'ט, שהיה נשיא ההסתדרות הציונית בבריטניה וחבר הסוכנות היהודית של ארץ-ישראל, ונפטר בשנת 1930. מכתב התשובה של הבן, הלורד הנרי מלצ'ט הגיע ב-18 ביולי 1935: "I duly received your official letter of May 14th 1935".

גם אחרים בעירייה לקחו חלק בשתדלנות לטובת בית הספר הגבוה. ד"ר נתן בן-נתן, מנהל המחלקה לכלכלה וסטטיסטיקה בעירייה, ובעצמו אחד המורים בבית הספר הגבוה, שלח בדצמבר 1937 מכתב לישראל רוקח, שהחליף את דיוגוף בתפקיד ראש העיר, ובו שב וביקש למסד את יחס העירייה לבית הספר. לאחר שעמד על תרומתו הפעילה של קודמו דיוגוף, ששימש אף כנשיא הכבוד של בית הספר, קבל בן-נתן על כך שלאחר מותו של דיוגוף פסק הקשר האישי בין העירייה ובית הספר. בן-נתן הדגיש כי כל עיר גדולה באירופה ובארצות הברית שואפת להקים בקרבה מוסד למדע וללימודים שימושיים, שיחנך את הדור הצעיר וימלא תפקיד משמעותי בחיי הכלכלה של העיר, ויעמיד לידו מכון מחקר שיעסוק בבעיותיה המיוחדות של העיר עצמה. לפיכך, טען, אם לא יפעל בית הספר הגבוה, העיר תל אביב תצא חסרה ביחס לערים יהודיות גדולות אחרות המתפתחות בארץ: "אם זכתה ירושלים להיות עיר האוניברסיטה העברית, וחיפה – למקום מושבו של הטכניון העברי, ראויה העיר תל-אביב לאכסן בתוכה בית ספר גבוה לכלכלה ומשפט וראוי הוא בית ספר זה על חבר מרציו וקבוצת חניכיו שהולך וגדל משנה לשנה ליחס של טפול ועזרה מצד עיריית תל-אביב".³⁶ הוא המליץ כי הנהלת העירייה תבחר נציג מיוחד להנהלת בית הספר הגבוה, שתפקידו יהיה לקשר בין בית הספר להנהלת העירייה, ולוודא מופקד על הכוונת בית הספר למסלולים המתאימים לצורכי העיר.

ורוקח אכן נרתם למשימה. הוא נתן את חסותו לטקס מסירת תעודות הסיום של המחזור הראשון ופתיחת שנת הלימודים ת"ש (1939/1940) שנערך באולם הגימנסיה הרצליה, וחשוב מכך – הוא המשיך את מאמציו של דיוגוף להשיג תמיכה אקדמית במוסד, ופעל למציאת מקורות מימון נוספים לבית הספר. במסגרת זו הוקמה ב-24 ביולי 1938 חברה "מכלל" בע"מ, במטרה להקל על מעורבותם של נציגי העירייה בענייני בית הספר ולאפשר תמיכה כספית בו ללא עימות עם מוסדות פרטיים אחרים להשכלה גבוהה. מנהלי החברה היו ארבעת מייסדי בית הספר, ותפקידה היו ייסוד בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, ארגונו וניהולו. החברה הייתה בעלת כל רכוש בית הספר, ועליה הוטלו החובות המשפטיות הנוגעות לו. עוד נקבע כי עיריית תל אביב תקבל תפקידי חסות ופיקוח על בית הספר ותמנה שני חברים לקורטוריון (חבר הנאמנים).

המייסדים קבעו כי בכך נפתחה דרך חדשה להשתתפות העירייה, אגודת תומכי בית הספר והקורטוריון, שייקחו באופן הדרגתי חלק בעול התקציב ובביסוס המוסד והרחבתו: הקמת קתדרות חדשות, מוזיאון לסתורות, מעבדות, הרחבת הספרייה וכן הקמת בניין קבע

asking me to become a member of the Board of Governors of the Society for the aid of the School of Economics and Law in Tel Aviv, and I enclose my acceptance. I am afraid that I shall not be able to devote much time to this business, but I think the idea is a very good one; I will do what I can for it."

36 ד"ר נתן בן-נתן, מנהל המחלקה וסטטיסטיקה בעיריית תל-אביב, במכתב לישראל רוקח, ראש העיר, 14 בדצמבר 1937. *אזע"א*, שם.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

לבית הספר. לנוכח ציפיות אלו מצאה לנכון הנהלת חברת "מכלל" לאחר זמן מה לתת לחבר המורים של בית הספר אוטונומיה בעניינים האקדמיים, בדומה לסמכויות שנאט האוניברסיטה העברית, כפי שמתוארות בספר האוניברסיטה העברית שהתפרסם ב-1939.³⁷ לסנאט של בית הספר הגבוה מונן אחד-עשר אישים,³⁸ והוא מונה לקבוע באופן עצמאי את חוקתו ואת אופני עבודתו. עוד הוסמך הסנאט להעניק תוארי מרצה מן המניין ושלא מן המניין, מרצה-עוזר, ותוארי פרופסור מן המניין ושלא מן המניין. כמו כן נקבע כי הסנאט רשאי לצרף להרכבו חברים חדשים, לבחור רקטור ודיקנים, לבחור את נציגי הקורטוריון ולעבד את החוקה האקדמית של בית הספר שאמורה לקבל את אישור הנהלת בית הספר והקורטוריון. הסעיף המסכם את "חוקת מכלל" קבע כי תוקף כל האמור לעיל קשור ביכולת החברה להגשים בהדרגה את הפיכת החסות לבית הספר לחסות של עיריית תל אביב.³⁹ אלא שלא כל התקוות התגשמו. בעקבות מחלוקות בין המייסדים לבין נציגי העירייה, חלק ניכר מהמהלכים המתוכננים לא יצא בסופו של דבר לפועל. ולמרות זאת, המשיכה העירייה עד להקמת המדינה ואף אחריה, לתמוך בבית הספר ולסייע לו במאמציו לקבל לגיטימציה אקדמית.

אף שבית הספר הגבוה נפתח רשמית במאוס 1935, שנת הלימודים הראשונה נפתחה רק בדצמבר של אותה שנה, כבית ספר ערב שפעל בין השעות 19:00-22:00. משך הלימודים נקבע לארבע שנים בכל פקולטה, ורק בעלי תעודות בגרות התקבלו אליו כתלמידים מן המניין. בין ייסודו במאוס 1935 ועד פתיחת הלימודים בדצמבר, נרשמו 164 סטודנטים, ובפועל החלו ללמוד בו רק 119 איש: 79 בפקולטה למשפטים ו-37 בפקולטה הכלכלית, ובנוסף להם עוד 3 סטודנטים שנרשמו לשתי הפקולטות.

תקציב בית הספר אמור היה לעמוד על סכום של 2,510 לא"י, ממנו 1,200 לא"י נועדו למשכורות לארבעת חברי ההנהלה (אייזנשטדט, דיקשטיין, זיו ולזרסון) שיקבלו 300 לא"י כל אחד – כלומר, 48% מתקציב בית הספר נועד לשכר המייסדים; 810 לא"י היו מיועדים למרצים אורחים; 50 לא"י להוצאות הכרוכות במשכן; 150 לא"י למעבדה להכרת סחורות; 200 לא"י עבור שירותי מזכירות, לשכה והדפסות. המחויבות לבניית מסד מדעי-מחקרי ראוי באה לידי ביטוי בהקצבת 100 לא"י עבור הספרייה, כלומר, כ-4% בלבד מתקציב בית הספר.

37 *האוניברסיטה העברית בירושלים*, לעיל הערה 24, בעמ' 20-22. ספר האוניברסיטה מפרט את הרכב הסנט ותפקידיו, שם הרקטור, וועדות הסנט: הועדה לקבלת תלמידים; הוועדה לבחינות כניסה; ועדת הפרסים; הוועדה לתלמידי מחקר; הוועדה לענייני ציבור התלמידים; הוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים; ועדת בית הספרים; ושופט האוניברסיטה. לאלה נוספות הפקולטות, הרכבן ותפקידיהן. הדיקנים והוועדות המקצועיות השונות.

38 סנאט בית-הספר למכלל: איזנשטדט שמואל, ד"ר, דוצנט; בננסון מתתיהו פרופסור; בקי ריקרדו, פרופסור; דיקשטיין פליטאל, עו"ד, דוצנט; זיו בנימין, ד"ר, פרופסור; טדסקי גר, פרופסור; לזרסון מתתיהו, פרופסור; מנציקובסקי פ., מגיסטר, פרופסור; נפתלי פרץ (פריץ), דוצנט; פפנהיים מרטין, ד"ר, פרופסור; שפירא נח, ד"ר, דוצנט.

39 חוקת מכלל, ללא תאריך, *אמ"א*, תיק: 900.275 (19).

ההכנסות המשווערות היו כאמור משכר לימוד של כ-100 סטודנטים, שישלמו בממוצע 10 לא"י כל אחד, סך הכול 1,000 לא"י. את ההפרש – 1,510 לא"י – אמורים היו להשלים ההקצבות מהעירייה, ממוסדות ומורומות.⁴⁰

שנתיים לאחר מכן, בפברואר 1937, עמד מספר הסטודנטים על 129; מהם 109 גברים ו-20 נשים. מתוכם היו רשומים בפקולטה המשפטית 81 סטודנטים (63%), ובפקולטה הכלכלית – 48 (27%). אלא שמספר הסטודנטים מן המניין עמד על 82; ושומעים חופשיים, כאלה שטרם סיימו את חובות בית הספר התיכון ולא שילמו שכר לימוד – 47.⁴¹ אגודת תומכי בית הספר והמנהלים שלחו מכתב לעיריית תל אביב ובו בקשה לקבל תקציב תמיכה לבית הספר הגבוה היחיד בתל אביב, שהוא גם בית הספר העברי היחיד מסוגו בעולם, שבו 19 מרצים מלמדים כ-120 סטודנטים. בפועל, ההכנסה משכר הלימוד הגיעה ל-600 לא"י, כלומר, שכר לימוד ממוצע של 5 לא"י לסטודנט, וכדי לכסות את ההוצאות נזקק בית הספר לעוד 700 לא"י. פרנסי בית הספר ציפו מהעירייה להקציב להם סכום משמעותי, ובכך לתת דוגמה למוסדות וליחידים שיתרמו גם הם.⁴² לאחר שנתיים של פעילות, הציג עצמו בית הספר הגבוה כמוסד שהוכיח את עצמו ותרם לביסוס העיר: "כאן נעשה דבר גדול לטובת היישוב, העם והבנין הלאומי, דבר שצריך היה לאמיתו של דבר להיות מתפקדיהם הראשונים של מוסדותינו הציבוריים והלאומיים. החשיבות היתרה של העבודה המשפטית-מדינית ושל הכשרת בעלי השכלה חברתית המכוונת לתחית המדינה היהודית מבלטת לאות ההתפתחות המדינית של עמנו, העומדת על הפרק" ולפיכך – "לא תמנעו מאתנו את חסותכם ואת פיקוחכם".⁴³

אולם כבר בשלב מוקדם זה זנחלו להתבהר בעיות היסוד של בית הספר. בעיות אלה לא היו קשורות רק לחוסר האיזון התקציבי שהתבסס על שכר הלימוד בלבד, לא להיעדר ספרייה מדעית רצינית, וגם לא לצורך במשכן קבע או יחסי הגומלין אל מול העירייה. כפי שכתבו תלמידי בית הספר בתזכיר משנת 1937, הבעיה החמורה ביותר הייתה שבית הספר לא הוכר

40 מסמך בשם "מספרים על הסטודנטים", 31 בדצמבר 1935. *אדעת"א*, תיק מס' א 1826.

41 נתונים נוספים לגבי אוכלוסיית הסטודנטים בבית-הספר הגבוה מופיעים בתזכיר בית הספר מיום 22 בפברואר 1937 (*אדעת"א*, שם), הממיינים את הסטודנטים לפי קריטריונים שונים: מוצא: פולין – 66, רוסיה – 34, ארץ-ישראל – 11, ליטא – 5, רומניה – 5, לטביה – 2, טורקיה – 1, עיראק – 1, מצרים – 1, בולגריה – 1, אוסטריה – 1. זמן בארץ: פחות משנה אחת – 13, מ-1 עד 5 שנים – 57, יותר מ-5 שנים – 48, ילידי הארץ – 11. השכלה קודמת: למדו באוניברסיטאות או בבתי ספר גבוהים – 44 (באוניברסיטאות בחו"ל – 19, באוניברסיטה העברית – 20, בטכניון בחיפה – 5), רכנים מוסמכים – 3, סיימו בחי ספר תיכוניים בחו"ל – 17, סיימו בחי ספר תיכוניים בארץ – 26, ללא תעודת בגרות – 47.

42 מכתב מטעם בית-הספר הגבוה – אגודת תומכי בית-הספר: השופט צ' הרמבי, עו"ד י' בן-מאיר, ד"ר מ' גרונמן, ד"ר ר' לויין [שם לא ברור] והנהלה: ד"ר ש' אייזנשטרט, עו"ד פ' דיקשטין, פרופ' ד"ר ב' זיו, פרופ' מ' לזרסון. 22 בפברואר 1937, *אדעת"א*, שם.

43 מכתב הנהלת בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה למחלקת החינוך של עיריית תל-אביב, מה-24 באוקטובר 1937, *אדעת"א*, שם.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

כמוסד אקדמי לגיטימי, דבר שפגע קשות ביכולת בוגריו להשתלב בשוק העבודה כעורכי דין. תאריך גמר המתזור הראשון של בוגרי הפקולטה למשפטים התקרב ובא, ועדיין לא הוסדרה שאלת זכאותם לגשת למבחנים הממשלתיים המאפשרים לעסוק בעריכת דין בתחום המנדט הבריטי בפלשתינה-א"י: "המוסמכים הראשונים, המסיימים את חוק לימודיהם בשנה הבאה, ברצותם להשתמש בהשכלתם הלכה למעשה יתקלו בקשיים גדולים אם לא תובטחנה הזכויות לביה"ס שבו למדו. במאמץ זה להשגת הזכויות הממשלתיות מצוים להשתתף בראש ובראשונה המוסדות הלאומיים-ציבוריים המוסמכים לכך".⁴⁴

ב. משבר הלגיטימציה האקדמית

עוד בטרם קם בית הספר הגבוה, הייתה שאלת החסות האקדמית שלו לוטה בערפל, שהרי בית הספר לא קיבל מראש את אישור השלטונות, ולא הוקם בחסות אקדמית בעלת הכרה כלשהי בארץ או בעולם. כבית ספר גבוה שביקש להכשיר עורכי דין, פקידים, כלכלנים ורואי חשבון, הכרה בבית הספר הייתה תנאי הכרחי ליכולת בוגריו להשתלב בשוק העבודה, ולמייסדיו היה ברור שהוא לא יוכל למשוך אליו סטודנטים למשפטים אם הם לא יקבלו הסמכה כעורכי דין. ערב הקמת בית הספר הסכימו מייסדיו שכדי לקבל לגיטימציה אקדמית לפעילותם הם יהיו מוכנים לכל מעורבות חיצונית שתידרש:

בכל שנה תהיינה בחינות, שאליהם יוזמנו להשתתף באי כח הממשלה, ומקוים שעם גמר המחזור הראשון יוכל בית-הספר לתת תארים מדעיים באשור הממשלה ואוניברסיטאות עולמיות. בית-הספר יעמוד מתוך מגע והסכם עם האוניברסיטה העברית בירושלים. [ראשי בית הספר] מקוים גם כן, שהמתלמידים מחוץ לארץ יקבלו בהתאם לחוק זכות ישיבה בארץ לשם הלמודים.⁴⁵

המייסדים האמינו שההכרה בבית הספר תבוא לאחר מעשה, וככל שיתמידו בפעילות האקדמית כך יגברו הלחצים על רשויות המנדט ועל פרנסי היישוב, במיוחד מטעם הסטודנטים – להעניק הכרה בדיעבד ללימודיהם. עיקרון זה הציג לראשונה ד"ר שמעון רוזנבאום, נשיא בית משפט השלום העברי העליון, שהיה מקורב למייסדים: "פתחו את בית הספר, הרחיבו את חוג-פעולותיו – ובמרוצת הזמן ימצא את הצורות הנאותות של קשר עם האוניברסיטה העברית בירושלים. הבו לנו גוער מסור ונאמן, יודע ובקי, מלא וגדוש תורה וחכמה, כי אז יקל עלינו פי כמה למצוא פתרון לבעיותינו החמורות, היישוביות, הכלכליות, המדיניות והמשפטיות".⁴⁶

44 תזכיר אגודת הסטודנטים שליד ביה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה. תל-אביב, תשרי תרצ"ח, ספטמבר 1937. *אה"ע* א, שם.

45 מסמך בשם "בית ספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל-אביב", 4 במארס 1935. *אה"ע* א, שם.

46 שמואל איוונשטדט "האוניברסיטה של תל-אביב – בית-הספר למשפט ולכלכלה: תולדות המוסד

אלא שבית הספר הגבוה לא זיה כבר מראשיתו לאהדה יתרה. עורך הדין אהרן פולונסקי, שהרצה בו שנים ארוכות, טען כי לשלטונות הבריטיים היה "חשש כי הוא [=בית הספר] עלול לשמש אכסניה, שממנה תיפתח הדלת למחשבות קיצוניות אנטי-בריטיות".⁴⁷ בשל כך התמידו הבריטים בסירובם להכיר בבוגרי בית הספר כזכאים לגשת לבחינות ההסמכה לעריכת דין הממשלתיות. שמואל אייזנשטדט הבחין כי בנוסף לממשלה הבריטית גם המוסדות הלאומיים לא ראו בבית הספר הגבוה יוזמה שיש לטפח.⁴⁸

גם האוניברסיטה העברית הגיבה בהתעלמות עוינת להקמת בית הספר. בתגובה למכתב ההזמנה לטקס הפתיחה, הודיע קנצלר האוניברסיטה, ד"ר יהודה לייב מאגנס, כי הוא לא מוכן לקבל את ההזמנה: "שלטונות האוניברסיטה סוברים, שכל עוד שלא נודע טיבו של מוסדכם ורמתו המדעית, אין לאוניברסיטה להשתתף בחגיגה זו".⁴⁹ ארבע שנים לאחר מכן התלוונה הנהלת בית הספר הגבוה בתל אביב בפני שלטונות האוניברסיטה העברית כי אף שבית הספר שלח הזמנות לפני כל שנת לימודים להשתתף בטקסי הפתיחה, אף נציג מן האוניברסיטה לא טרח לבוא:

סבורים אנו, שהמציאות הפשוטה, כפי שהיא מתוארת בלי כחל וכלי סרק בפרוספקט החדש שלנו (מצורף כאן) דיה להוכיח לכם, כי מוסדנו עושה עבודה תרבותית גדולה, ומסייע הרבה בפיתוח המדע וההשכלה המשפטיים והכלכליים בישראל, ומדת "פת לחם במלח תאכל" שהוטלה עלינו שלא בטובתנו, איננה פוסלת את עבודתנו.⁵⁰

ההנהלה חתמה את מכתבה בתקווה כי שיתוף הפעולה בין שני המוסדות יתקיים בהמשך. גם פניית הנהלת בית הספר ישירות לחבר הנאמנים של האוניברסיטה העברית בשנת 1938, שבה ביקשה את תמיכתם במאבק לקבלת לגיטימציה אקדמית, נענתה בצוננים.⁵¹ האוניברסיטה העברית המשיכה להתעלם מבית הספר עד הקמת המדינה. בכנס עולמי למדעי היהדות שהתקיים ביולי 1947 בקמפוס הר הצופים, עסקה חטיבה אחת במשפט עברי, בארגונו של ד"ר אברהם חיים פריימן.⁵² מתוך שתים-עשרה הרצאות שנכללו בחטיבה זו, רק

ושלבי התפתחותו (1935-1959) "בעמ' 17. אאת"א, תיק פרופ' שמואל אייזנשטדט, בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, 1935-1959. טקסט זה מופיע גם ב"תפקידי בית הספר (מדברי המייסדים)", בחוברת בשם: *בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, לעיל הערה 34 בעמ' 3.*

47 שטרסמן, לעיל הערה 10, בעמ' 74.

48 שמואל אייזנשטדט, לעיל הערה 46, בעמ' 16-17.

49 יהודה לייב מאגנס, קנצלר האוניברסיטה העברית לבית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, 21 במאוס 1935. *ארכיון עיוני מרכזי (להלן: אצ"מ)*, תיק A71/7 בנושא ועד החינוך (מארכיון משה גליקסון).

50 הנהלת בית הספר הגבוה לאוניברסיטה העברית, 24 באוקטובר 1937. אצ"מ, שם.

51 ד"ר ד'ו' סנטור, אדמיניסטרטור האוניברסיטה העברית להנהלת בית הספר הגבוה מה-13 באוקטובר 1938. אצ"מ, שם: "אתכבד להודיעכם, כי מכתבכם מיום 25 באוגוסט אשר נשלח לחבר הנאמנים של האוניברסיטה ללונדון לא בא לדין בוועידת המוסד שהוא מחוסר זמן. ואולם שלטונות האוניברסיטה העברית יטפלו בפרובלמות שנגעתם בהן במכתבכם בכובד ראש".

52 ד"ר אברהם חיים פריימן היה בין נרצחי השיירה להר הצופים באפריל 1948.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

אחת ניתנה על ידי חבר האוניברסיטה, ד"ר פריימן עצמו, וחמש ניתנו על ידי מרצים מבית הספר התל אביבי, ארבע מפי מרצים חיצוניים ושתי עבודות נשלחו מארצות הברית, ואולם, "בית-הספר שלנו לא הוזמן כמוסד, ואנשי האוניברסיטה גם נזהרו שלא לקרוא בשמו המפורש ממושבים בכיסאות הנשיאות".⁵³ האוניברסיטה העברית התגלתה אם כן ככוח ההתנגדות העיקרי לפעילותו של בית הספר הגבוה בתל אביב ועשתה כל שביכולתה על מנת לטרפד את היוזמה.

הכרה אקדמית בבית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל אביב יכולה הייתה להגיע בשלוש דרכים: האחת, שבית הספר ייהגה מאותן זכויות שמהן נהנה בית הספר הממשלתי, על ידי השוואת ערך הדיפלומה שלהם. מהלך כזה יכול היה להתקיים רק לאחר ביקורת קפדנית ביחס לרמת הסטודנטים, על ידי נציגי הממשל שיבקרו בהרצאות, יבחנו עבודות סמינריות, יפקחו על תכנית הלימודים ואף ישתתפו בכתיבת הבחינות כחברים בעלי דעה מייצעת, שיכולה להיות גם דעה מכרעת. רוקח אף העלה אפשרות שלפיה נציגי הממשל יכחנו כיושבי ראש ועדת הבחינות במשך תקופת הלימודים, ובסוף השנה יוכל הממשל למנות בוחנים מטעמו על חשבון בית הספר, שיערכו את השאלות בכתב, יבדקו את העבודות ויצינו את הציונים, ולחלופין, ימסרו את הבחינות לאנשי מדע חיצוניים, המוכרים על ידי בית הספר ועל ידי הממשל. אפשרות שנייה שהציע רוקח קבעה, כי בוגרי בית הספר יורשו להיבחן בבית הספר הממשלתי באותן הבחינות ובאותם התנאים כתלמידי בית הספר הממשלתי עצמו, כלומר, שלא יוקם כלל מערך פיקוח על רמת בית הספר. לפי האפשרות השלישית, בית הספר ייחשב כשווה למוסדות מקבילים מסוגו בחו"ל, ויאושר על ידי המועצה המשפטית שליד ממשלת המנדט.⁵⁴

ראשי בית הספר ופרנסי העיר תל אביב פעלו בעניין זה ללא לאות. ראש העירייה ישראל רוקח פנה במאי 1938 לזקן השופטים הבריטי בירושלים (The Chief Justice) ופרש בפניו את תפקידיו של בית הספר הגבוה ואת חשיבותו לפיתוח העיר וסביבתה. הוא טען שבית הספר עונה על אותם הצרכים שעליהם עונה בית הספר הממשלתי בירושלים, ביחס לכל הארץ. בית הספר הגבוה מאפשר לנוער שעובד בשעות היום, ללמוד בערב לימודים אקדמיים בתחומי מדעי החברה, המשפט, המדינה, הכלכלה והמסחר, ומכשירו לתפקידים ממשלתיים וציבוריים. העילית המוכשרת ביותר מבין אותם סטודנטים ישמשו כעורכי-דין וכשופטים. כאן העלה רוקח את סוגיית ההכשרה והלגיטימציה לעורכי הדין. נקודת המוצא שלו, כמי שהכיר את נימוקי מתנגדיו, הייתה כי אסור להיתפס להנחה כי הארץ אינה זקוקה לתוספת עורכי הדין. לדעת ראש העירייה נימוק זה היה ריק מתוכן, מכיוון שחוקי ההיצע והביקוש יפתרו מעצמם את עודף עורכי הדין, מה גם שככל שירבו עורכי הדין, כך ניתן יהיה להעלות את

53 חזור מס' 72 לחברי המועצה ולמרצים בבית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, תל אביב, 20 באוגוסט 1947.

54 מכתב מישראל רוקח, ראש העיר, לזקן השופטים בירושלים, 25 במאי 1938. אהנ"א, חיק מס' ב 1826.

אורי כהן

הרמה התרבותית והמשפטית בארץ, ולשם כך, כך טען, לא צריך לסגור שערים אלא לפותחם, ויש לאפשר חופש עיסוק והכשרה.

לאחר עניין זה פנה רוקח לדון בעניין קבלת רישיון עריכת דין, שהתקבל אז בארץ באחת משתי דרכים: או תעודה מבית הספר הממשלתי בירושלים; או בחינות ממשלתיות מיוחדות לעורכי דין זרים, שנדרשו להציג דיפלומה מאוניברסיטה או בית ספר מוכר בחוץ לארץ.⁵⁵ רוקח טען כי בבית הספר, הפועל מזה שלוש שנים ומונה 140 סטודנטים, עומדים 15-20 תלמידים לסיים את חוק לימודיהם בדצמבר 1938, והגיעה השעה לתקן את הסעיף בחוק המכיר אך ורק בדיפלומות מחוץ לארץ. יש להכיר, כך טען, גם בבית הספר הגבוה בתל אביב, שסגל מרצים שלו, תכנית הלימודים, תנאי הסף ורמת הלימודים המשתקפת בבחינות המעבר ובחינות הגמר, אינם נופלים מבית הספר הממשלתי בירושלים המכשיר למבחני עריכת דין רשמיים.⁵⁶ רוקח טען כי תלמידי בית הספר הגבוה הם אזרחים ארצישראליים או תושבים קבועים בארץ, והם מכירים על בורין את תורת המשפט הכללי ותורת המשפט העברי, את השיטות המשפטיות האנגליות ואת אלו הנהוגות בארץ, ועל כן רמת הכשרתם אינה נופלת מזו של תלמידי בתי ספר דומים בחוץ לארץ. לדבריו, יש לקבל אחת משלוש האפשרויות שהוצעו, כדי שהתלמידים יעמדו בבחינות ההסמכה ויוכלו לקבל תואר של עורכי דין. כל שהוא מבקש מזקן השופטים ומהמועצה המשפטית לעשות זה לבטל את המילים "מחוץ-לארץ", כתנאי הזכאות לבחינות ההסמכה לעריכת דין בארץ-ישראל.⁵⁷ הנהלת בית הספר ביקשה מהעירייה לשלוח בדחיפות מכתב ברוח דומה ליועץ המשפטי לממשלה פיצג'רלד:

הדבר דחוף ביותר. כי ב-20 במאי [1939] נתפרסמה הצעת חוק (דרפט) שתוכל לקבל אישור ב-26 ביוני, ולפי נוסח ההצעה יוצא, שרק מסיימי בית ספר מחוץ לארץ יוכלו לגשת לבחינות עורכי דין. מחיקת המלה מחוץ ל foreign דרושה אפוא בהחלט כתנאי מוקדם שהמועצה המשפטית תוכל באמת לטפל בשאלתנו [...] אנו שוב מדגישים שהדבר דחוף.⁵⁸

רוקח אכן שיגר מכתב ברוח זו ליועץ המשפטי, וביקשו להביא לביטול התיבה "חוץ לארץ", שאם לא כן, יינתן אישור חוקי למונופול של בית הספר הממשלתי בירושלים על הכשרת עורכי דין –

55 ש.פ.

56 ש.פ.

57 ש.פ.

58 מכתבו של פלטיאל דיקשטיין, מטעם הנהלת בית הספר, לעיריית תל אביב, 3 ביוני 1938, *אהעת"א*, ש.פ.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

אם לא יעשה התיקון המתאים בנוסח החוק בעוד מועד, הרי יתפרש הדבר כאילו רק מי שגמר בית-ספר למשפטים בחו"ל ולא בארץ יכול לגשת לבחינות עורכי-דין מטעם הממשלה. כדי למנוע אי-הבנה ואפשרות פירוש כזה, הננו מרשים לעצמו להציע ולבקש מכב' כי יעשו הסדורים הדרושים למחוק את המלה "מחוק-לארץ" בנוסח הצעת החוק ואז לא תהיה כל פגיעה מצד המועצה המשפטית במובן החוקי להכיר בבית-הספר למשפטים כמקנה זכות לבעלי תעודותיו לגשת לבחינות.⁵⁹

בשלב הראשון נשאו המאמצים לחיזוק הלגיטימציה האקדמית בחסות הבריטים פרי, והיועץ המשפטי לממשלה הסכים להכניס תיקון בהצעת החוק בנושא ההכרה בדיפלומות של עורכי דין מחו"ל. הנהלת בית הספר דיווחה לראש העירייה כי:

הממשלה בחקיקתה בשאלת עורכי דין ובחינותיהם, הסכימה לבקשתנו, שנמסרה על ידי כבודו, שבשביל בחינות עורכי דין דרושה דיפלומה או תעודה של בית ספר למשפטים שיוכר ע"י המועצה המשפטית, והושמטה המלה "בית ספר למשפט מחוץ לארץ".⁶⁰

ידיעה זו גרמה התרגשות גדולה בהנהלת בית הספר, שדרשה מראש העיר לא להרפות, ולהמשיך להפעיל את השפעתו על חברי המועצה המשפטית היהודים שיציגו באהדה את ענייני בית הספר, ואף ציינה בפני רוקח את שמותיהם: גר פרומקין, השופט העליון, שהיה מקורב לאוניברסיטה העברית וכיהן כיושב הראש הארצי של אגודות השוחרים הארצי למען האוניברסיטה העברית, וחנוך (הנרי) קנטרוביץ, רושם החברות הממשלתי.

כחצי שנה לאחר מכן, ביולי 1939, הוקמה ועדה ממשלתית בת שלושה חברים, על מנת להכריע בעניינו של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה: ג'רום פארל (Jerome Wilfred Farrell), מנהל מחלקת החינוך מטעם הממשל, ד"ר משה זמורה, נשיא הסתדרות עורכי הדין בארץ, וחנוך קנטרוביץ. כדי להשפיע על תוצאות דיוני הוועדה שלח רוקח מכתב מקדים לקנטרוביץ – "היות שהכרעה זו היא כבדת תוצאות לא רק בשביל המוסד כי אם גם בשביל עירנו, הייתי רוצה, אם יש צורך ואפשרות, להתראות עם חברי הוועדה הזאת ולדון אתם בכל השאלות. כמובן, ואחר זה אין להרהר, שהמוסד יצטרך להיות מוכן לעשות כל סדורים ושנויים אפשר ידרשו בקוריקולום של תלמידים וכו' למען יוכל לקבל את ההכרה הרשמית. מובטחני שבזה תעשה הממשלה שרות לא רק למוסד ולעיר תל-אביב כי אם גם לארץ כולה

59 מכתב מישראל רוקח, ראש העיר, ל"וי פיטצ'גורלד, היועץ המשפטי הכללי, ממשלת ארץ-ישראל, ירושלים, 14 ביוני 1938, אדעת"א, שם.

60 מכתב מהנהלת בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה לישראל רוקח, ראש עיריית תל אביב, 4 בינואר 1939, אדעת"א שם.

ולרשת החינוך אשר בה".⁶¹ ואולם, הפגישה לא התקיימה, ככל הנראה עקב פרוץ מלחמת העולם השנייה.⁶²

במקביל, פנתה הנהלת בית הספר למנהל מחלקת החינוך הממשלתית (ג'רום פארל) והזמינה אותו להשתתף בפיקוח על בחינות הגמר של המחזור הראשון, שהתקיימו בקיץ 1939, אך הוא לא נענה להזמנה. שמואל אייזנשטדט פנה אישית לד"ר זמורה, חבר הוועדה וביקש שישתתף בטקס חלוקת התעודות הראשון.⁶³ גם המזכיר הראשי של ממשלת המנדט (Chief Secretary to the Palestine Government), שהוזמן באוקטובר 1939 להשתתף בטקס חלוקת התעודות הראשון של בית הספר, השיב בסירוב, תוך התייחסות מפורשת לכך שהתעודות המחולקות לתלמידי המשפטים הן ללא תיאום עם השלטונות.⁶⁴ הנהלת בית הספר ביקשה מרוקח, כי בכל פגישה שתהיה לו עם ועדת הבדיקה הממשלתית, "יש להרגיש את הקשר האמיץ שבין העירייה ובין בית-הספר שלנו, ושעומדת על הפרק השאלה בדבר סדור פורמלי של הקשר הזה".⁶⁵ רוקח חזר והזמין את קנטרוביץ לפגישה בנושא עתיד בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, שנקבעה ל-12 בדצמבר 1939, אלא שגם היא לא התקיימה. אגודת הסטודנטים של בית הספר שיגרה בעקבות כך מכתב התרעה לראש העירייה, ובו קבעה שדחיית פגישה זו עלולה לדחות בשנה שלמה את מועדי הבחינות, מאחר שהבחינות הממשלתיות מתקיימות בחודש מארס.⁶⁶

הותרת סמכות ההכרה בידי ועדת בדיקה מטעם המועצה המשפטית, שבה היה רוב לנציגים היהודים – לא הובילה לשינוי המיוחל. נוכח הסירוב החד-משמעי של הוועדה, החלה הנהלת בית הספר לבדוק את האפשרות לקבל חסויות אקדמיות ופוליטיות אחרות, שישפיעו על הממשל ויאפשרו לעקוף את מכשול ההכרה האקדמית. הדרך הראשונה שנבדקה הייתה חסות של אוניברסיטה איווופית כלשהי, שתאפשר לבוגרי בית הספר לקבל דיפלומה מטעמה, בלימודי השלמה קצרים ביותר, ומכאן, כך קיוו, תיפתח הדרך לבחינות הסמכה כעורכי דין ארץ-ישראלי. באוקטובר 1938 דיווחה הנהלת בית הספר לרוקח כי ארבעה

61 מכתב מישראל רוקח, ראש העירייה, לחנוך קנטרוביץ, מקבל הנכסים הרשמי, 17 ביולי 1939, אהעת"א, שם.

62 מכתב מישראל רוקח, ראש העירייה, לחנוך קנטרוביץ, מקבל הנכסים הרשמי, 20 בנובמבר 1939, אהעת"א, שם.

63 ד"ר אייזנשטדט לד"ר משה זמורה, 22 באוקטובר 1939: "ד"ר זמורה החביב! מחר – היום ההיסטורי, הטקס לחלוקת התעודות למוסמכים הראשונים של ביה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה. נשלחה לך, כמוכן, הזמנה ואנו מקווים, כי תדע להעריך את המאורע הזה ולבוא תל אביבה ... ואולי גם תשמה אותנו בידיעה על מאבקי ביה"ס לעתיד, כלומר, על יחס הוועדה הממשלתית שהיתה צריכה לדון בדבר". אהעת"א 3, 900.273.

64 Chief Secretary to the Palestine Government, 23rd October 1939, אהעת"א, תיק מס' ב 1826.

65 מכתב מהנהלת בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה לישראל רוקח, 3 ביולי 1939, אהעת"א, שם.

66 מכתב מאגודת הסטודנטים של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה לראש עיריית תל אביב, 15 בדצמבר 1939, אהעת"א, שם.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

סטודנטים שלמדו בבית הספר במשך שבעה סמסטרים בפקולטה למשפטים, הגישו את הישגיהם האקדמיים לאוניברסיטאות בחו"ל, וקיבלו תשובות חיוביות מבריסל בבלגיה ומקאן בצרפת. הסטודנטים קיבלו אישור להשלים את לימודיהם ולקבל דיפלומות במשך שנה אחת.⁶⁷

אלא שמלחמת העולם קטעה גם אפשרות זו. אי לכך פתחה הנהלת בית הספר בשנת 1941 במגעים ישירים עם היועץ המשפטי לממשלת המנדט, על מנת להסדיר את הכרתו בבית הספר. ההנהלה הציגה שתי אפשרות לפתרון המצב: האחת, הכרה בבית הספר שתפתח אפשרות לבחינות המשפט הארצישראליות (Palestine Law Examinations); האחרת – שמסיימי בית הספר הגבוה ישולבו בבית הספר הממשלתי בירושלים ויזכו לדיפלומה לאחר תוספת של שנת לימודים אחת בירושלים.⁶⁸ הנהלת בית הספר הדגישה כי המלחמה חסמה את אפשרותם של הסטודנטים לנסוע לחוץ לארץ, אף שלפני המלחמה הצליחו אחדים מבוגרי בית הספר להיכנס לאוניברסיטאות בצרפת לשנת לימודים אחרונה וסיימו את לימודיהם. ההנהלה הדגישה במכתבה את נאמנותם של התלמידים ותרומתם למאמץ המלחמתי של בריטניה נגד הנאצים, וציינה שחלק מהם אף התגייסו לצבא הבריטי, השתתפו בקרבות ויש שנפלו בשבי. לדעת ההנהלה, שבע שנות קיומו של בית הספר הוכיחו את רמתו הגבוהה, הדומה לרמת בתי הספר המקבילים בחוץ-לארץ, וכי תכנית הלימודים כוללת את כל המקצועות הנלמדים גם בבית הספר הממשלתי למשפט בירושלים. עוד הדגישה ההנהלה כי בחבר המרצים של בית הספר נמנים שבעה פרופסורים, מתוכם ארבעה שנמנו בעבר בסגל בתי ספר גבוהים בחוץ לארץ, וכן תשעה עורכי דין. מבחינה ניהולית, הוסיפו, קיים בבית הספר גוף ציבורי מאורגן, הקורטוריון, שבו יש שני נציגים מטעם מועצת עיריית תל אביב ונציגי התאחדות בעלי התעשייה.⁶⁹ ישראל רוקח אף צירף במכתב נפרד ליועץ המשפטי את תמיכתו בבקשת בית הספר.⁷⁰

67 מכתב מהנהלת בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה לישראל רוקח, ראש העירייה, 18 באוקטובר 1938 אה"ע"א, שם. מעניין שאפילו בשנת הלימודים 1944/45 נקבע בפרסומי בית הספר בנושא ההכרה האקדמית כי "הענין נמצא בדיון המועצה המשפטית", כלומר, עיכוב שמשמעותו המעשית דחיית הבקשה. ראו תזכורת בשם: *בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה*, לעיל הערה 34.

68 מבחינה פורמלית, ניתן היה להכיר בבית הספר הגבוה בשלמותו, על ידי אישור בית הספר בהתאם לסעיף 5, פסקה ג; של תקנות המועצה המשפטית: Law Council Rules, 1938, § 5 (c), Law School or Other Professional Institution, approved by the law Council. הכרה בבית הספר כך שיתאפשר לתלמידיו להשלים את חוק לימודיהם ב"שעורי משפט" בירושלים היו בהתאם לסעיף 34 (1) באותן תקנות: Law Council Rules, 1938, § 34 (1), Recognized Law School.

69 מכתב מהנהלת בית הספר הגבוה ליועץ המשפטי לממשלה, 29 בספטמבר 1941, אה"ע"א, תיק מס' 1826.

70 מכתב מישראל רוקח, ראש עיריית תל אביב, ליועץ המשפטי לממשלת ארץ-ישראל, 24 באוקטובר 1941, אה"ע"א, שם.

לקראת סיום המלחמה, נפתחה שוב האפשרות לנסוע לחוץ לארץ כדי להשלים את התואר האקדמי המוכר על ידי ממשלת המנדט, ושוב נוצר פתח לשילוב בוגרי בית הספר כעורכי דין מן המניין. בדרכים נוספות לפתרון בעיית הלגיטימציה נעסוק להלן.

ג. הניסיונות המאוחרים לפתרון בעיות הלגיטימציה והחסות

1. השלמת לימודים בפקולטה הצרפתית למשפטים בביירות
בתוך כל המהומה שהתחוללה באותה עת בארץ ובאירופה, בית הספר לא אמר נואש, וחיפש אחר דרכים יצירתיות להשגת התואר המיוחל, שיאפשר לסטודנטים להיבחן בארץ. בספטמבר 1943 נסעו משה שלוש, חבר מועצת העיר ויו"ר קורטוריון בית הספר, ויצחק אורן, מזכיר בית הספר, לביירות, שבאותה עת הייתה תחת חסות סוריה. בביירות פעלה מאז 1913 פקולטה למשפטים כדוגמת הפקולטות בצרפת, ובשנת 1942 היא אף קיבלה משלטונות צרפת הלוחמת (בראשות דה-גול) את הזכות להעניק לבוגריה תואר "ד"ר למשפטים" – זכות שלא הייתה לה עד אז (בוגרי הפקולטה היו צריכים לתזרז לצרפת כדי לסיים שם את הדוקטורט). על סמך זכות חדשה זו, ביקשו נציגי בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל אביב, כי גם לבוגרי בית ספרם יורשה להכין תואר דוקטורט שנועד לזרים. כזכור, בשנת 1938 נסעו ארבעה ממסיימי בית הספר לעיר קאן בצרפת לשם הכנת דוקטורט. מדובר היה בדוקטורט לזרים שנועד למסיימי הפקולטה למשפטים שאינם מתעתדים על פי החוקים שהיו קיימים עד 1940, להמשיך ולעסוק במקצוע בצרפת. בנסיעה לביירות לקחו משה שלוש ויצחק אורן את תעודותיו המקוריות של בוגר בית הספר הגבוה, יוסף כהן, שהספיק לכתוב תזה ולקבל תואר דוקטור בקיץ 1940, ימים ספורים לפני הכיבוש הגרמני, והצליח לשוב לארץ בשנת 1941.⁷¹ נציגי הפקולטה למשפטים בביירות ביחד עם נציג מטעם מיניסטרויון החינוך באלג'יר, הבטיחו לבדוק באהדה את בקשת בית הספר. המסמכים נשלחו לאלג'יר ובאפריל 1944 התקבל אישור סופי לבקשה. פלטיאל דיקשטיין שלח לרוקח מכתב דחוף: "הנני ממהר לבשרו, שהשלב האחרון בהכרת זכויות בית הספר ע"י בירות נגמר. קבלנו הודעה ע"י הצירות של צרפת הלוחמת ש"הקומיסריון הלאומי לחנוך ולהשכלה" החליט שלסטודנטים שגמרו את בית הספר שלנו (בית הספר למשפט ולכלכלה בתל-אביב) וקבלו מבית ספרנו דיפלומות, יש זכות להירשם בבית הספר למשפט בביירות כדי להתכונן לקבלת התואר האוניברסיטאי של דוקטור".⁷² על סמך ההבטחות האוהדות ובאין מוצא אחר, נסעו בינואר 1944 כמה סטודנטים שסיימו את לימודיהם בתל אביב לביירות, ובהמשך הצטרפו אליהם בהתמדה סטודנטים

71 ד"ר יוסף כהן היה גם הראשון שעבר בהצלחה את הבחינות הממשלתיות בירושלים בראשית 1944 והיה לעורך הדין הראשון ממסיימי בית הספר. ראו חוברת בשם: *בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה*, לעיל הערה 34, בעמ' 14.

72 מכתב מפלטיאל דיקשטיין, יו"ר ונהלת בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, לראש עיריית תל אביב, 2 באפריל 1944, *אדעת"א*, שם.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

נוספים. מעבר להכרה האקדמית, הניבה נסיעה זו גם הכנסה כספית מסוימת לבית הספר, מאחר שהסטודנטים שילמו בעבור התעודות. עד אז סירבו התלמידים לשלם על תעודות הסיום, ככל הנראה משום שהן לא הקנו להם זכות לעסוק בעריכת-דין. ואכן, מזכיר בית הספר, יצחק אורן, קיווה שהתשלום עבור התעודות:

יחזיר את האמון בביה"ס, בהנהלה, בעתיד המוסד ונתן מוצא פרקטי ותקווה לכל המסיימים. כי לאחר קבלת תואר ד"ר מבירות, אפשר יהיה לגשת לבחינות לעו"ד מחוץ לארץ – שנועד לכל היוריסטים שלא גמרו בארץ. מכל מקום אחד הסטודנטים קבל הבטחה שלאחר שימציא תעודה כזאת בבירות יתחשבו בה. אין אני מטיל ספק שהשלטונות המשפטיים בארץ, לא יהססו מלאשר את הדבר, מאחר שבעניין תומכת ממשלת צרפת החופשית שהיא הממשלה [=ממשלת] צרפת כיום למעשה. כשלעצמי אני מייחס חשיבות רבה לסדור שנעשה. על אף קשיי השפה והטלטול לארץ זרה הכרוכים בה. כי בזה נפתרה לפי שעה שאלת הזכויות שהעיקה כל כך על עתיד ביה"ס ועכבה את התפתחותו. מאליו מובן שגם אמון הצבור יתחזק לאור האפשרויות שהמסיימים בפק. [=בפקולטה] למשפטים יוכלו – אם יבקשו זאת – לראות פרות בעמלם, ולהפוך לעורכי דין.⁷³

י' נוסילביץ, תלמיד בית הספר הגבוה, עבר בהצלחה יוצאת מן הכלל את בחינות הדוקטורט שלו באוניברסיטה הצרפתית של ביירות במאוס 1945. ד"ר נוסילביץ וד"ר רוניק, תלמיד נוסף של בית הספר, עבדו כפקידי בנק אפוליקאי בירושלים, והתקבלו לבחינות הממשלתיות לעורכי דין על סמך הדוקטורט שקיבלו מביירות. על סמך זאת ביקש יושב ראש אגודת המוסמכים של בית הספר מראש העירייה כי –

"יפנה לשלטונות וידרוש שיתנו למוסמכי ביה"ס הגבוה למשפט וכלכלה זכות לגשת לבחינות עורך-דין מבלי שיוזקקו לבחינה מיוחדת בבירות השכנה. אם כב' יסכים להצעתנו זו, ננסח הצעת תזכיר".⁷⁴

נעשה מאמץ לגייס תמיכה ציבורית על ידי עריכת מסיבת עיתונאים בהשתתפות נציגי המרצים והסטודנטים, אולם גם לכך לא הייתה השפעה.⁷⁵ התמנות של זקן שופטים חדש בשנת 1944 העירה מחדש את התקוות לקבלת זכויות

73 מכתב מעו"ד יצחק אורן, מזכיר בית הספר הגבוה למשפט וכלכלה, לפרופ' מתתיהו לורסון, 10 באפריל 1944. אא"א 900.275 (19).

74 מכתב מב' רוזנברג, יו"ר אגודת המוסמכים של בית הספר הגבוה למשפט וכלכלה, לישראל רוקח, מה' 13 במאוס 1945. אדעת"א, תיק מס' ג 1826.

75 "מדוע מתנכרים השלטונות ומוסדות הישוב לבית הספר הגבוה למשפט וכלכלה?" המשקיף 3.1.1945.

בעבור תלמידי המשפטים בבית הספר.⁷⁶ רוקח שיגר אליו פנייה ברוח זו, שהסתמכה על סדרת מכתביו משנת 1938 ו-1939, וקבע כי בית הספר נכנס לשנת הלימודים האחת-עשרה, והוכר על ידי אוניברסיטת ליאון באמצעות סניפה בביירות, ועל ידי אוניברסיטת קאן. הוא ציין כי על סמך הכרה אקדמית זו בדיפלומה למשפטים של בית הספר הגבוה, קיבל אחד מבוגריו תואר דוקטור מקאן ועוד שלושה קיבלו תואר מליאון (ביירות) –

בתור ראש העיר אני תומך בכל לבי בבקשתם הצודקת, שתתן אפשרות לאנשי המקום לקבל את השכלתם בתל-אביב, ללא צורך לנסוע לחוץ לארץ או לירושלים, ושבעלי הכישרונות הגדולים מבין המסיימים יקבלו את האפשרות לעבוד בתור שופטים ועורכי-דין בארץ על סמך ידיעת השקפות תושבי הארץ וצרכיהם ויוכלו למזג את האידאליים של תורת ישראל והמשפט העברי עם התרבות המשפטית האנגלית המודרנית.⁷⁷

ואולם, גם מאמצים אלה לא צלחו, ועל בית הספר נחתה מכה קשה כשהמועצה המשפטית המנדטורית סירבה להכיר בתעודות מטעם אוניברסיטת ליאון שקיבלו הסטודנטים בביירות. ההודעה על כך הגיעה באמצע שנת 1946, ובעקבותיה החלה ועדת זכויות מטעם בית הספר לבחון אפשרויות למחאה ציבורית. פלטיאל דיקשטיין ביקש שבועדה יכהנו עו"ד שוורצמן ועוד שלושה נציגים מסיימי בית הספר; אלא ששוורצמן הודיע כי לא יוכל להשתתף בוועדה, בשל מעמדו כנציג הסתדרות עורכי הדין שגילתה התנגדות לשאיפות בית הספר לקבל זכויות בדרך המקובלת. דיקשטיין והמוסמכים שקלו אפשרות של גיוס הנהלת הוועד הלאומי והסוכנות לקבלת הכרה ותמיכה לבית הספר; הגשת תביעה משפטית נגד יושב ראש המועצה המשפטית ועוד צעדים שונים. בפועל לא התקבלו החלטות סופיות.⁷⁸

מסתבר כי אחד האישים המרכזיים שחסמו את קבלת הלגיטימציה האקדמית לבית הספר היה ד"ר משה זמורה, שהיה מקורב ביותר לאוניברסיטה העברית ולמעשה פעל כנציגה. ד"ר זמורה היה עורך דינו של שלמה זלמן שוקן, יו"ר ועד הפועל של האוניברסיטה העברית בין השנים 1935-1946, ומשנת 1941 היה בעצמו חבר בוועד הפועל ולקח חלק בוועד מצומצם שניהל את האוניברסיטה. ב-7 בספטמבר 1947 שיגר פלטיאל דיקשטיין מכתב לד"ר משה זמורה, ששנה לאחר מכן החל את תפקידו כנשיא בית המשפט העליון הישראלי,⁷⁹ וביקשו

76 מכתב מדיקשטיין, יו"ר הנהלת בית הספר הגבוה למשפט וכלכלה, לישראל רוקח, ראש העירייה, 25 במאי 1944. *אהבת"א*, תיק מס' ג 1826.

77 מכתב מישראל רוקח, ראש העירייה, לזקן השופטים, בתי המשפט, ירושלים, והעתק ליועץ המשפטי של ממשלת ארץ-ישראל, [תאריך לא ברור], *אהבת"א*, שם.

78 פרטיכל, ישיבת ועדת הזכויות ע"י ביה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה בת"א, 9 ביוני 1946. *אאת"א*, 20,900.277.

79 חמשת השופטים הראשונים של בית המשפט העליון בישראל היו: משה זמורה (נשיא), יצחק אולשן, שמחה אסף מנחם דונקלבלום ושניאור זלמן חשין. בית המשפט הוסמך ב-14 בספטמבר 1948, נפתח למחרת ב-15 בספטמבר 1948, וישיב לראשונה בדיון כבר ב-16 בספטמבר 1948.

להתגייס כ"מגן פעיל על ענייני בית-הספר". הוא טען במכתבו כי אסור לו לזמורה לסגל את דרך המחשבה של חברי המועצה המשפטית או של האוניברסיטה העברית, שענים צרה במוסד החדש ההולך וגדל לנגד עיניהם. לדבריו, בית הספר מרים תרומה חשובה לארץ בכללותה, ליישוב היהודי ולמדע, וקיומו אינו מסכן את המוסדות הקיימים, "על כבודו לתמוך בו תמיכה מלאה וגלויה כנגד כל המקטרגים והמסטינים למיניהם".⁸⁰ בסדרת טיעונים שפרש דיקשטיין לטובת בית הספר הוא קבע, כי כעת, לאחר השואה, לא תהיה קליטה גדולה של עורכי דין מחוץ לארץ, ויש צורך דחוף להכשיר אנשים שיהיו מעורים בחיי הארץ ויוכלו להביא תועלת רבה בכל השטחים. יותר מכך, כתב, לא תמיד משמעותו של בית ספר נוסף היא ריבוי עורכי דין. מבית ספר אחד ניתן להכשיר מאה עורכי דין, ומשני בתי ספר אפשר שיצאו רק חמישים. לנימוקים אלה הוסיף כי אין מקום להתערב בחופש בחירת המקצוע של בני האדם על ידי הגבלה חיצונית.

למוסד בתל אביב, הוסיף דיקשטיין, יש ערך ציבורי ולאומי, והוא עדיף על פניו של המוסד הממשלתי "שעורי משפט" המנוהל על ידי הבריטים, שבו "מנשבת רוח אחרת, וההנהלה יכולה כל פעם להכניס כוונים חדשים, שלא יתאימו לדרישותינו הישוביות הלאומיות".⁸¹ בנוסף, במוסד הממשלתי הולך וגדל מספר המקצועות שנלמדים באנגלית, וקיים חשש שבית הספר יהפוך לאנגלי מראשיתו ועד סופו. גם אין נלמדים בו הוראת המשפט הרומי והכלכלה המדינית, והמשפט העברי נלמד רק כשיעור שולי וכמקצוע רשות. לנוכח זאת מסקנתו היא כי "עלינו לקחת את הדברים בחשבון ארוך: האם מבית ספר זה יבנה המשפט הארצישראלי כפי שאנו מתארים שהוא צריך להיות בעתיד? או האם נכוון את כל הרוצים להיות עורכי דין טובים בארץ-ישראל, שילכו ללמוד בחוץ לארץ? אם יעבור על רשימת המרצים בתל אביב ובירושלים, האם יוכל להגיד שהרמה המדעית בירושלים גבוהה יותר?"⁸²

את החשש כי יש הקלה יתרה בבחינות בבית הספר דחה דיקשטיין על הסף, וציין כי הוצע למשפטים בכירים כמו גד פרומקין, מרדכי עליאש וחנוך קנטרוביץ ואף משה זמורה עצמו, לפקח על בחינות הגמר, כבר בסיום המחזור הראשון ב-1939, אך אף אחד מהם לא נענה להזמנה. הוא הוסיף כי בית הספר מתעתד לפנות לאותם אישים בשנית ולחדש את הזמנתם להוסיף ביקורת חיצונית על בחינותיו. יותר מכך – הוא הצהיר כי הוא עומד לפנות לאנשי משפט באנגליה שיכינו את הבחינות בכתב. לדבריו, בית הספר יקבל בשמחה פיקוח של המועצה המשפטית כדי שזו תקבע כי הדיפלומה שלו מספיקה לעורך דין ללא בחינות נוספות – "כל הדברים אפשר לסדר, ובלבד לעקור מן המחשבה שזכות המנופול לשעורי המשפט בירושלים".⁸³

80 מכתבו של פלטיאל דיקשטיין לר"ר מ' זמורה בירושלים, 7 בספטמבר 1947, אאמ"א 900.277 (20).

81 שם.

82 שם.

83 שם.

אורי כהן

דיקשטיין גולל את הדרך המסובכת והבלתי-שגרתית של בוגרי בית ספר, שנאלצים להוסיף ללימודיהם עוד שנה עד שונתיים של לימודים בחוץ לארץ כדי לקבל דיפלומות מטעם אוניברסיטת ליאון. הוא תקף את החלטת המועצה המשפטית בארץ-ישראל לבדוק את סוגי הדיפלומות למשפט ואת אופן השגתן, וטען שפרשנות זו של החוק מהווה כפגיעה חמורה בזכויות הסטודנטים. התרועמות כוונה בעיקר כלפי הנמען, ד"ר משה זמורה, שהצטרף לטוענים כי החוק מאפשר פרשנות של פיקוח על דרך השגת הדיפלומה. דיקשטיין גרס כי לשון המחוקק אינה משתמעת לשתי פנים, ולפיה על המועצה המשפטית לבדוק רק אם הדיפלומה התקבלה מאוניברסיטת מוכרת, ולא יותר מזה. כמו כן, רמז, ידועים תקדימים של בעלי דיפלומות מאותו סוג שהתקבלו כעורכי דין בארץ-ישראל, ללא השגות כלשהן. לדעת דיקשטיין השינוי בהגדרת החוק נעשה לא מפני שהדיפלומה של אותם סטודנטים אינה טובה, אלא משום שהם למדו קודם בבית הספר בתל אביב. הדיפלומה המתקבלת מצרפת איננה אלא הזכות להיבחן בבחינות הארצישראליות:

מובטחני, שאין אף אחד שיעמוד בדרגת ידיעותיו והתפתחותו על רמה יותר קטנה מאשר המסיימים בשעורי המשפט מירושלים. האם אין המאמצים הכפולים בתל אביב ובחוץ לארץ מספיקים, כדי שאדם יהיה ראוי להיות עורך דין בארץ-ישראל? ... האם אין כבודו מרגיש שיש לשים קץ לצרת-נפשם של המסיימים, הנודדים בכל ארצות תבל, כדי לקבל רשיון להיות עורכי דין בתל-אביב.⁸⁴

תשעה חודשים לפני הקמת המדינה עדיין עמדה תביעתו של דיקשטיין למתן זכויות מלאות לבית הספר בתל אביב באותו המקום שבו הייתה בשנת 1938. הפתרונות השונים להשלמת הלימודים בפקולטה בביירות, עמדו גם הם על כרעי תרנגולת. החזית האחידה והמוצקה שהקימו המועצה המשפטית הממשלתית והאוניברסיטה העברית נגד בית הספר הצליחה. לנוכח זאת, התגבשה כבר בתקופה מוקדמת האפשרות שהמזור לבית הספר יבוא לו בהעברתו לניהול ציבורי.

2. הניסיון להעברת השליטה בבית הספר מבעלות פרטית לבעלות ציבורית-עירונית

כאמור, בית הספר הגבוה נוסד בשנת 1935 כמוסד פרטי, ובשנת 1938 ערך שינויים בהנהלה שאפשרו למועצת עיריית תל אביב לבחור שני נציגים מטעמה לגוף החדש שנקרא "קורטוריון" (הוועד המפקח) של חברת "מכלל", שאמורה הייתה להפעיל את בית הספר. לפי מסמכי החברה, נותרו המייסדים בעלי הכוח המרכזי בניהול בית הספר, ולנציגי העירייה נשמר תפקיד מייעץ בלבד.⁸⁵ מיוזם לאחר הצטרפותם, ביקשו נציגי העירייה, משה שלוש ופרץ

84 שם.

85 בחוקת החברות 1929-1939 של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל-אביב, קובעים סעיפים 39

נפתלי, לקחת חלק בבעיות היסוד של בית הספר: הקצבות כספיות מטעם העירייה, פנייה לממשלה להשגת הכרה במוסד, הרחבת מספר הנציגים בחבר הנאמנים שייתנו לבית הספר אופי ציבורי, וכדומה. אולם אז הסתבר, על פי דיווח של משה שלוש לרוקח, כי

שוררת אי-התאמה בין חברי הנהלת ה"מכלל". היות שה"מכלל" היא חברה פרטית בע"מ לא היתה אפשרות לקורטוריום [=קורטוריום], ולי בתור יו"ר הקורטוריום, לתקן את המצב באופן יסודי.⁸⁶

כתוצאה מכך בחר הקורטוריום בינואר 1942 ועדה מיוחדת, שנועדה לברר את הסטטוס החוקי של חברת "מכלל" ואת השינויים שיש להכניס בהנהלה. המלצות הוועדה היו להעביר את מניות "מכלל" לידי מוסד ציבורי, אך לצעד זה הייתה התנגדות בהנהלה ולא ניתן היה להוציא לפועל את ההמלצות. במהלך תקופה זו השיג נציג הקורטוריום, משה שלוש, את הכרתה של האוניברסיטה בביירות בתעודות הגמר של בית הספר, הכרה שהתבססה על כך שבית הספר הוא מוסד ציבורי. התמשכות משבר הלגיטימציה האקדמית והמשבר הפיננסי הובילה להקמת ועדה נוספת, שבחנה שוב את שאלת הבעלות על המוסד. יו"ר ועדה זו היה השופט צבי הרכבי, שהיה יו"ר אגודת תומכי בית הספר, וזה הגיש את מסקנותיו ביוני 1944. הוא קבע כי יש להגיע להסכם עם בעלי המניות, לקנות את המניות בסכום סמלי ולהעבירן לחבר הנאמנים שיורכב מנציגי המוסדות היישוביים; במקרה שבעלי המניות יסרבו למכור את מניותיהם הוא המליץ כי "יש לייסד חברה אשר תמשיך את המפעל ותקבל את כל הפרופסורים והסטודנטים של ה"מכלל", שירצו להצטרף למוסד החדש".⁸⁷

נוכח אולטימטום זה החל לצבור תאוצה המהלך להעברת בית הספר לחסות ציבורית, כלומר לעיריית תל אביב. מייסדי בית הספר חתרו לשמר את עוצמתם כגורם משמעותי גם בהמשך דרכו של המוסד, ובמיוחד רצו להבטיח את מה שראו כזכויותיהם. בשלב הראשון הוצע לדיון מסמך מה-15 בפברואר 1944, שבו נקבע כי מייסדי בית הספר המחזיקים במניות יעבירו את מרביתן לידי נאמנים מטעם ראש עיריית תל אביב, ישראל רוקח. מניות

(תיאור מבנה המועצה) ו-45 (מבנה ההנהלה) כן: 39. למרות כל הנאמר בתקנה 37 דלעיל הרי למשך חמש שנים מתאריך רישום החברה, יכהנו מייסדי בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה הקיים בתל-אביב, היינו ה"ה ד"ר ש. איזנשטדט, עוה"ד פ. דיקשטיין, פרופסור ב. זיו, כחברי המועצה מבלי להזקק לבחירה והאספה הכללית של החברה תבחר רק אותו מספר החברים למועצה הדרוש כדי השלמת מספרם כפי תקנה 37 דלעיל. 45. המועצה תבחר מתוך חבריה הנהלה שמספר חבריה יהיה לא פחות משבעה ולא יותר מאחד עשר ובתנאי שכל זמן שה"ה איזנשטדט, דיקשטיין וזיו יישמשו באופן אוטומטי כחברי המועצה בהתאם לתקנה 39 דלעיל הם גם יישמשו כחברי ההנהלה מבלי שיהיו טעונים בחירה ע"י המועצה והמועצה תבחר מתוכה מספר חברים נוספים כדי השלמת מספר חברי ההנהלה החוקי כפי תקנה זאת. "אמ"א, 900.277, 20.

86 משה שלוש, יו"ר הקורטוריום של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, במכתב לראש העירייה, ישראל רוקח, 13 בנובמבר 1944. "אמ"א, תיק מס' ג 1826.

87 שם.

אלה יעמדו לרשות ראש העירייה והוא יהיה זכאי לקבוע מי ימונו כנאמנים שעל שמותיהם יירשמו מניות החברה הציבורית; לאיזו תקופה; ומתי יהיו חייבים אותם נאמנים להעביר את המניות לידי אחרים. ראש העירייה, כך נקבע במסמך, יהיה בעל הסמכות לתת הוראות לנאמנים ויפעל כמנהל בפועל של המוסד.⁸⁸ שבעה ימים לאחר מכן, כנראה עקב תגובת רוקח, ניסחו המייסדים מסמך נוסף שכותרתו "שאלות ארגוניות של בית-הספר" המפרט את הארגון מחדש של המוסד.⁸⁹ ממסמך זה עולה כי כבר ב-1942 ניסו מנהליו למסור את בית הספר בשלמותו לרשות עיריית תל אביב, אך מ"טעמים פורמליים" נמנע מהעירייה לקבלו תחת חסותה. ראש העירייה לא יכול היה לקבל על עצמו התחייבות מעין זו מבלי לקבל קודם רשות פורמלית ממועצת העיר, ולנוכח זה התנגדות הצפויה למהלך זה הוחלט לעצור מהלך זה באבו. חסימת מסלול זה של חסות עירונית מקיפה לפעילות בית הספר הובילה להצעה בשנת 1944 להקים קורטוריון לבית הספר על בסיס תקנון מאושר – חוקה – על-ידי קבוצות ומוסדות ציבור חדשים שיכללו בו ואלה ירשמו כחוק כאגודה על ידי ממשלת המנדט. גוף חדש זה אמור היה להיקרא "חבר הנאמנים של בית הספר" ולכלול נציגים מטעם עיריית תל אביב; התאחדות בעלי התעשייה; איגוד היבואנים, לשכת המסחר והסתדרות העובדים הכללית. לגופים אלה אמורים היו להצטרף אישים מהסוכנות היהודית ומהוועד הלאומי שיהפכו למנהלי בית הספר הגבוה.

בניגוד למסמך הראשון שהציע העברה ישירה של האחריות על בית הספר לראש העירייה, ביקשו המייסדים במכתבם השני להוביל מדיניות המרחיבה ככל האפשר את מעורבות המוסדות והארגונים הציבוריים הפועלים בעיר ובארץ, על מנת להרחיב את בסיס הלגיטימציה לפעולתו. התקנון החדש של חבר הנאמנים קבע, כי נציגי הציבור יהיו תלויים בעצם השתתפותם בחבר הנאמנים בגופים השולחים אותם. הללו יוחלפו או יקבלו הוראות על כיוון פעילותם מהמוסדות שזיננו אותם. חבר נאמנים זה יקבל משלושת המייסדים של בית הספר את מרבית המניות באופן נזה, שבידי קבוצת המייסדים ייוותר מספר מניות סמלי. בתמורה למסירת בית הספר לניהול ציבורי, ניסחו המייסדים סדרת תנאים שנועדו לשמור על מקומם המרכזי במוסד. תקוותם הראשונה הייתה כי הארגון מחדש יוביל להקמת פקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית שבתוכה יתמוג בית הספר הגבוה. על סמך זאת הם תבעו שיובטח מקומם כמרצים ותיקים בעלי הדרגה הגבוהה ביותר הקיימת באוניברסיטה העברית – פרופסורים מן המניין. כחלק מהזכויות החדשות הם יתמנו לראשי קתדרות ויוכלו למנות מרצים נוספים בתחומים שעליוזם יופקדו. עוד פורטו סעיפים העוסקים בהבטחת משכורת ההוראה שעליה יתווספו 10 לא"י עבור מילוי תפקידי הנהלה, אבטחת זכויות הפנסיה וסעיף מיוחד העוסק בכך שהמייסדים יתאמצו להשפיע על פרופ' מתתיהו לזרסון, הנמצא בארצות הברית, להצטרף להחלטה על הארגון מחדש ולהעביר את מניותיו.

88 מסמך ללא כותרת, 15 בפברואר 1944, אאת"א 900.275 (19).

89 שאלות ארגוניות של בית-הספר. 21 בפברואר 1944, שם.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

אם המשא ומתן את [=עם] האוניברסיטה יחייב שנויים במערכת ההוראה של אותו חלק בית-הספר שיתמוזג עם האוניברסיטה, מוכנים החתומים מטה [=המייסדים] לוותר על הזכויות האמורות בסעיף 4 [=שליטה על מינוי מרצים], אבל רק לגבי אותו חלק שבאמת יתמוזג עם האוניברסיטה, ורק מאותו יום שהמזיגה תצא לפועל, ובתנאי מפורש גם כן שהשנויים במערכת ההוראה יעשו במסגרת הנימוסים והאקדמיים המקובלים, בלי קיפוח זכויות המייסדים של בית-הספר לגבי מרצים אחרים.⁹⁰

ב-10 באפריל 1944 שיגר יצחק אורן, מזכיר בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, מכתב לפרופ' מתתיהו לזרסון ובו פירט את המהלכים להרחבת בסיס הלגיטימציה הציבורית לבית הספר.⁹¹ מטרתו הייתה לשכנע את לזרסון לאמץ את השינויים המבניים החדשים, ולצורך כך הוא הצביע על הצלחת בית הספר להשיג רישום תקציבי קבוע בעירייה, שבשנת הלימודים 1943/44 אמור להיות בגובה 250-400 לא"י. הוא ציין כי הציפייה היא שסכום זה והסכומים הנוספים שנאספים, יובילו למה שהוא מכנה "תקציב בריא פחות או יותר", שמשמעותו צמצום התלות המוחלטת בשכר הלימוד. כתוצאה מכך אפשר יהיה להתפנות לעניינים דחופים דוגמת הקמת ספרייה. עוד ציין כי העירייה הבטיחה מגרש להקמת בניין קבע, בתנאי שיימצא תורם שיקציב את הכסף הדרוש לבנייה.⁹² המגרש המתוכנן נועד להיות בשטח שכונת שרונה, מרכז התרבות המתוכנן של העיר תל אביב.⁹³

אורן נגע בעניין יחסי בית הספר והאוניברסיטה העברית, וקבע כי התנגדותה של האוניברסיטה לא נחלשה, אף שנעשו צעדים בסיוע העירייה ואגודת שוחרי האוניברסיטה בתל אביב לגשר בין המוסדות ולהגיע להבנה – "מדברים על אחד, שיתוף פעולה או מודוס אחר – אך אין הדבר יצא מכלל רעיונות לפי שעה".⁹⁴ הוא קבע כי אין ספק שעיריית תל אביב תומכת בבית הספר, ולא תרשה לאוניברסיטה העברית לפתח בעיר מוסד או מכון הדומה לו במטרותיה, אלא שעזרתו היא בעיקר עזרה פסיבית. מתזכיר זה עולה כי לא היה שינוי במספר הנמוך של התלמידים הגרשמים, וכי גם בתחום פעילות הסגל מדעי אין התפתחויות חיוביות, לא בצירופם של כוחות סגל חדשים, ולא בניצול אלה הקיימים. התקווה היחידה שנותרה היא מהלך חיצוני בחסות עיריית תל אביב, אולם הוא הביע את החשש כי בעקבות החיכוכים שנתגלעו, התקוות שתלו המייסדים בבית הספר "לא יתגשמו ואנו נשאר ליד השוקת השבורה".⁹⁵

90 שם.

91 מכתבו של עו"ד יצחק אורן, מזכיר בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה לפרופ' מתתיהו לזרסון, 10 באפריל 1944, שם.

92 שם.

93 מכתבו של ד"ר אייזנשטדט, "בעניין הרחבת הספרייה של בית-הספר", 4 במארס 1946, אאת"א 900.273 (3).

94 מכתבו של עו"ד יצחק אורן, לעיל הערה 91.

95 שם.

משה שלוש, הנציג הבכיר מטעם העירייה, תיאר את המשא ומתן שניהלו הוא, נפתלי פרץ וד' מכת, מנהל בנק לתעשייה, עם חברי ההנהלה על העברת הבעלות וויתור על המניות, וכשהגיעו העניינים לידי חתימת ההסכם סירבו לפתע שני המייסדים לחתום על החוזה, למרות הסכמתם העקרונית, והעמידו תנאים נוספים לפעילותם במוסד החדש, הקשורים לזכויותיהם המוסריות והכספיות תמורת המניות.⁹⁶ בין המתנגדים לחתום היה ד"ר אייזנשטדט, ששלח מכתב הסבר למורי בית הספר ובו טען כי התנגדותו נובעת מחששו כי השינוי המבני המוצע הוא פיקטיבי, מאחר שלא הובטחו כלל האמצעים החומריים הדרושים לקיומו ולהתפתחותו של בית הספר. לדעתו עדיף "שיסוכם על תקופת מעבר שבה תורחב עוד יותר ההנהלה הנוכחית על ידי צירוף מספר נוסף של באי כוח המורים וגם של חברי הקורטוריון ושבה יושלם בכוחות משותפים אירגונו של בית הספר כגוף ציבורי".⁹⁷

נוכח התנגדות המייסדים דחל הקורטוריון לפעול בכיוון ההצעה החלופית. ב-23 באוקטובר 1944 נערכה ישיבת מרצים ונשיאות אקדמית של בית הספר, ובה התקבלו ההחלטות אופרטיביות. ראשית, דוחלט להזמין את כל בעלי המניות לחתום על ההסכם בתוך שלושה ימים מתאריך ההזמנה; שנית, "אם ההסכם לא יחתם ע"י ידי בעלי המניות, תגש ועדת הבצוע של הקורטוריון, יחד עם ועדת המרצים המורכבת מה"ה בנסון, דיקשטין, גלפט ושקי, להקמת מוסד חדש, על מנת להמשיך בעבודה החינוכית והכלכלית לטובת העיר והישוב ובהנהלתם של נאמני הציבור".⁹⁸ משיבה זו עלה כי מרבית עבודתם של המרצים נעשית בהתנדבות או בתשלום זעום, והם אינם מוכנים להמשיך לפעול בצורה זו לאחר ה-15 בינואר 1945, מועד סיום הסמסטר הראשון.⁹⁹ תביעת המרצים הייתה לתת אופי ציבורי לבית הספר, ועל ידי כך להוציאו מן הקשיים שבהם הוא שרוי מאז היווסדו. משה שלוש ציין במכתב לרוקח כי במשך כל הזמן התנהלו מגעים עם האוניברסיטה העברית ואגודת שוחרי האוניברסיטה בתל אביב בעניין מיוזג בית הספר או שיתוף פעולה עם האוניברסיטה. מאמצים אלו נכשלו, ושלוש תלה את הנישולן בהרכב הקיים של הנהלת המוסד. שלוש סיים את מכתבו בתביעה להפעלת לחץ ואיומים על מייסדי בית הספר:

היות שבעלי המניות סרבו עד היום הזה לחתום על החוזה (לא בגלל הניסוח הנוכחי של החוזה, אלא מטעמים פרינציפיוניים כביכול), הוחלט ע"י ועדת המרצים וועדת הביצוע של הקורטוריון, לגשת ללא דיתוי להקמת מוסד חדש שימשיך את פעולתו של

96 מכתבו של משה שלוש, לעיל הערה 86.

97 ד"ר אייזנשטדט למורי בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל-אביב, פורים תש"ה. אאת"א, 20, 900.277.

98 מכתבו של משה שלוש, לעיל הערה 86.

99 נמצא מכתב המיועד להנהלת חברת מכלל, ועליו חתומים עשרה ממורי בית הספר: "בחקף ההצהרה שחתמנו עליה ב-18.1.45 אנו הח"מ מודיעים בזה להנהלת בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה 'מכלל' בע"מ שאנו מפסיקים את הרצאותינו בבית הספר עד שיוצא לפועל סידורו הארגוני בצורה הציבורית המתאימה שעליה הוזלט באספותינו". בין החתימות שזיהיתי היו בנסון, בר-שירה, גלפט, צבי רודי ופולונסקי. אאת"א, 20, 900.277.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

ה"מכלל". בקשר עם זה פונה הועדה הנ"ל אל כב' להפסיק את תשלום התמיכה ל"מכלל" בע"מ, שניתנה ע"י העירייה לחברה הפרטית הזאת. כשייעשו הצעדים הטכניים להקמת המוסד החדש בעתיד הקרוב, נפנה אל כב' להעמיד את תמיכה העירייה הנ"ל לרשות בית-הספר החדש. הנני להוסיף שהמוסד שעומד להוסד יקבל סטטוס דומה לזה של המוזיאון תל-אביב. הנני מבקש בזה מכב', מסגן ראש העירייה ומיתר חברי המועצה, לחתום כמיסדים על התזכיר של החברה החדשה. (החברה תוסד לפי סעיף 23 של חוק החברות, כלומר, כחברה שמטרתה אינה רכישת רווחים).¹⁰⁰

מן הדברים עולה תמונה של יחסים עכורים למדי בין המייסדים לבין סגל המרצים ועיריית תל-אביב. בסופו של דבר, תוצאות הארגון מחדש של בית הספר היו שהמייסדים – אייזנשטדט, זיו, דיקשטיין ולזרסון – ויתרו על זכויותיהם הראשונות, ובמקום חברת "מכלל" בע"מ נוסדה בשנת 1945 חברה ציבורית, שבה היו חברים 25 מרצים מבית הספר, 18 עסקנים ציבוריים, ביניהם ראש עיריית תל אביב, ועוד ארבעה אישים ממועצת העיר (א' זברסקי, פרץ נפתלי, משה שלוש ופליקס רוזנבליט, לימים שר המשפטים הראשון של מדינת ישראל). בית הספר נוהל על ידי מועצה, הנהלה ונשיאות אקדמית.¹⁰¹

אך גם כעת לא התגשמו התקוות הגדולות שנתלו בשינוי המוסדי. בספטמבר 1946 הגישה אגודת הסטודנטים של בית הספר תזכיר להנהלה ולנשיאות האקדמית, ובו "דרישות מוחלטות" של ציבור הסטודנטים לקראת שנת הלימודים הבאה. תביעתם הראשונה הייתה נחיצותה של ספרייה – "לא נסכים בשום אופן להמשיכת מצב מכיש זה". האגודה החליטה להקציב מיזומתה סכום של 200 לא"י להקמת גרעין לספרייה מדעית, ודרשה כי ההנהלה תקציב סכום של 250 לא"י וכן תמנה ספרן קבוע בשכר חודשי. היא הציעה להטיל מס שנתי של לירה א"י אחת על כל סטודנט לצורך מטרה זו, והעריכה כי תאסוף כ-100 לא"י למטרה זו, שייגבו במקביל לרמי הרישום לאגודה, כך שלצורך הפעלת הספרייה יעמוד סכום של 550 לא"י בכל שנה.¹⁰² תביעה נוספת של האגודה נגעה לרמת הלימודים. לטענתם יש לשאוף לחלק את המקצועות הנלמדים למקצועות ראשיים ומשניים, כפי שנהוג באוניברסיטה העברית. בדרך זו יוכל הסטודנט להתמחות במקצוע המעניין אותו או הנחוץ לו, ועל ידי כך תגבר המעורבות שלו בלימודים. שינוי נוסף שדרשה האגודה הוא במבנה הבחינות:

100 מכתבו של משה שלוש, לעיל הערה 86.

101 חברי הנהלת בית הספר הגבוה: משה שלוש (נשיא), ז' מכט (סגן), ג' אייגס (גובר), ד"ר שמואל אייזנשטדט, פ' דיקשטיין, יוסף ויטברג, פרופ' ב' זיו, שלמה יפה, א' ליבונטין, ד"ר ט' לייבוויץ, פרופ' י' שקי. מזכיר בית-הספר: עו"ד יצחק אורן. חברי הנשיאות האקדמית: פרופ' מ' בננטון, אוגוסטו לוי, פרופ' י' שקי.

102 אברהם שפרלינג "תזכיר אגודת הסטודנטים שעל יד בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה – תל-אביב להנהלה ולנשיאות האקדמית, 20 בספטמבר 1946".

אורי כהן

יזכרו נא הפרופסורים! אין סטודנט יכול בשום אופן להבחין בסמסטר אחד ב-20 (או למעלה מזה) מקצועות. אין ביה"ס הגבוה ביח"ר [=בית חרושת] להכנת בחינות! אנו דורשים אפשרות להתמקצעות, ומוכנים לעמוד במבחנים קשים ומעמיקים במקצועות שאנו מעוניינים להשתלם בהם במיוחד, אנו לא נסכים יותר להבחין בסיטונות, כדי לקבל ציונים או תעודות!!¹⁰³

כמו כן תבעו הסטודנטים מן הפקולטה למשפטים להנהיג לימודי צרפתית, שיסייעו להם בעת נדודיהם לביירות או לצרפת בבחינותיהם הסופיות. תלמידי הפקולטה הכלכלית דרשו לימודי ערבית, שבהם ראו "צורך מיוחד בחינוך לקשרים עם שכנינו". האגודה ציינה אוזירה של הזנחה ופריקת עול בהשתתפות הסטודנטים בהרצאות, ונטייה דומה של זלזול בקרב המרצים. נושאים אלו הוביל את האגודה לקרוא להנהלה להוביל שינויים משמעותיים בסדרי בית הספר.

המחצית השנייה של שנת 1947, ובמיוחד החלטת העצרת הכללית של האומות המאוחדות על סיום שלטון המנדט הבריטי וחלוקת הארץ לשתי מדינות – הצביעה על ראשיתו של שינוי חיובי במעמדו של בית הספר. ד"ר אוגוסטו לוי מסר בשיבת מועצת המרצים על התפתחות ניכרת של בית הספר, במינוי חמישה מרצים חדשים במשפט ועוד חמישה בכלכלה.¹⁰⁴ במקביל החל להתקיים משא ומתן עם הסטודנטים הלומדים ב"שעורי משפט" בירושלים, שחששו לגורל לימודיהם, ונקבעה ועדה של חמישה מרצים שתטפל בבעיות שעשויות להתעורר בעקבות שילובם. נמסר על מכתב שהתקבל מהסוכנות היהודית על כך שטרם החלו דיונים בענייני חקיקה שתקבע הסדרים אקדמיים המתייחסים לגורל בית הספר. לנוכחים היה ברור כי עידן השלטון המנדטורי עומד לפני סיום, וכי מעתה יהיו כוחות חדשים, במרכז הסוכנות היהודית והממשלה החדשה של המדינה העתידה לקום, אשר יטפלו בשאלות בית הספר שלא נפתרו מאז ייסודו.

סיכום

האליטות הפרופסיונליות בתחום המשפט והכלכלה שהתקבצו בתל אביב וביקשו את חסות העירייה, האמינו שכחלק מעלייה כוחה של העיר תל אביב כמרכז היישוב היהודי החדש, הן יוכלו לתחום לעצמן זירות הכשרה אקדמית מוגדרות, שיעמידו עורכי דין ברמה גבוהה. הם לא התכוונו להתחרות בתחומי ההתמחות של האוניברסיטה העברית בירושלים, שעסקה בטיפוח מדעי אקדמי ולא נתנה זעתה במתכונן להכשרה פרופסיונלית, ולא בטכניון בחיפה שהתמקד בהנדסה אזרחית, ארכיטקטורה וטכנולוגיה. מוסד ההתייחסות המרכזי שעמו היה

103 שם.

104 פרטיכל משיבת מועצת המרצים של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, מס' 55, 28 בדצמבר 1947. אאת"א, 20, 900.277. וראו גם פרטיכל משיבת מועצת המרצים של בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה, מס' 52, 13 ביולי 1947. שם.

המרדף אחר לגיטימציה אקדמית

מתח גלוי ותחרות מראשיתו היה "שעורי משפט" בירושלים, שנהנה מחסות הממשל המנדטורי. ואולם, מסתבר שהאוניברסיטה העברית כן ראתה בבית הספר הגבוה איום פוטנציאלי, וחזתה כי התחזקותו תוביל להתבססות אוניברסיטה שנייה שתתחרה עמה. כתוצאה מכך היא הטילה את כל כובד משקלה כדי לחסום את דרכו של בית הספר לקבל תמיכה והכרה מהמוסד האקדמי העליון, ורתמה להתעלמותה ודחייתה את הכוחות האקדמיים וראשי מקצוע המשפט, בראשם השופט גד פרומקין וד"ר משה זמורה, שהיה לגורם פעיל ומרכזי בהכשלת מאמציו של בית הספר לזכות בלגיטימציה אקדמית.

בית הספר הגבוה למשפט וכלכלה בתל אביב ראה עצמו בתקופת טרום העצמאות כמוסד שנועד להכשיר כוח אדם מיומן הנדרש לבינוי האומה היהודית, לא רק כשופטים וכעורכי דין, אלא גם כעסקנים פוליטיים, בעלי מפעלים ופקידים, שיפעלו במוסדות הממלכתיים והציבוריים, התעשייתיים והמסחריים במגוון רחב ככל שניתן של מקצועות בעלי אוריינטציה אקדמית, כדי לקדם משק ותרבות מודרניים. מאמצע שנות השלושים ועד להקמת המדינה, בעקבות צמיחה כלכלית ודמוגרפית משמעותית, נוצרה בתל אביב מסה קריטית של כוחות הוראה מקצועיים, שניתן היה לגייסם בקלות יחסית למשרות חלקיות בתנאי עבודה ארעיים. מצב זה של היצע גבוה יחסי של כוחות הוראה, אפשר להקים מוסד פרטי בעל זיקה הדוקה למערכת העירונית. לצד החזון ציוני, ראו המייסדים בבית הספר גם אמצעי פרנסה וכלי לביסוס מעמדם כחלק מהמעמד הבינוני הגבוה. ראשי עיריית תל אביב, מאיר דיזנגוף וישראל רוקח, ראו במיזם אפשרות לבסס את יוקרתה ומעמדה של תל אביב כמרכז תרבותי בעל השפעה החורגת מנושאים מוניציפליים אל תחומי פעולה לאומיים. בשלבי התכנון שקדמו למרד הערבי הגדול שהחל בשנת 1936, חזה דיזנגוף אפשרות כי בית הספר מקצועי זה למשפטים ולכלכלה ימצב את תל אביב כמוקד השראה המשפיע על עיצובו מחדש של המזרח התיכון בכללותו.

אולם היוזמה לא עמדה מול התנגדותן של האוניברסיטה העברית, הסתדרות עורכי הדין ורשויות המנדט והיישוב, שסירבו להכיר בו, והובילו את כל ניסיונותיו לקבל תמיכה והכרה אקדמית לכישלון. חוסר האפשרות של בית הספר להבטיח לבוגריו השתלבות בשוק העבודה, גרמו לכך שמספר התלמידים נותר מצומצם יחסית. למול הפוטנציאל הגבוה של הלומדים, שבא לידי ביטוי בהרשמה למחזור הראשון של בית הספר, עמד מספר המסיימים את לימודיהם כמעט על אפס – בין חמישה לשבעה בוגרים בפקולטה למשפטים. הכישלון הצורב להבטיח לסטודנטים מסלול הכשרה כולל בחינות לרישיון עריכת דין ממשלתי, חייב את כל הנוגעים בדבר לפעול בדרכים יצירתיות במאבקם המתמשך למצוא מסלול עוקף שישג לבוגרים את ההכרה המיוחלת. ואולם, כל ניסיונותיהם נחסמו פעם אחר פעם, עד להקמת המדינה.

הסיבות העיקריות שמנעו את קריסת בית הספר לחלוטין היו השינויים שחלו במבנה הארגון, והמעבר ממוסד פרטי לעבר מוסד ציבורי עירוני. מעורבותם האישית של מאיר דיזנגוף וישראל רוקח הייתה המשענת המרכזית והיציבה של בית הספר, אך לא היה בה די

אורי כהן

כדי להקנות לו בסיס איתן. המהפך האמיתי במעמדו של בית הספר נוצר רק עם היעלמות המכשול המרכזי להכרה אקדמית - שלטון המנדט הבריטי, והקמת מדינת ישראל, על השינויים הפוליטיים והמוסדיים שנבעו מכך.